

Een hoofdstuk uit de geschiedenis van het Christendom buiten de kerk

<https://hdl.handle.net/1874/235734>

mm 12867

J. Keijsma

De Paullicianen.

=

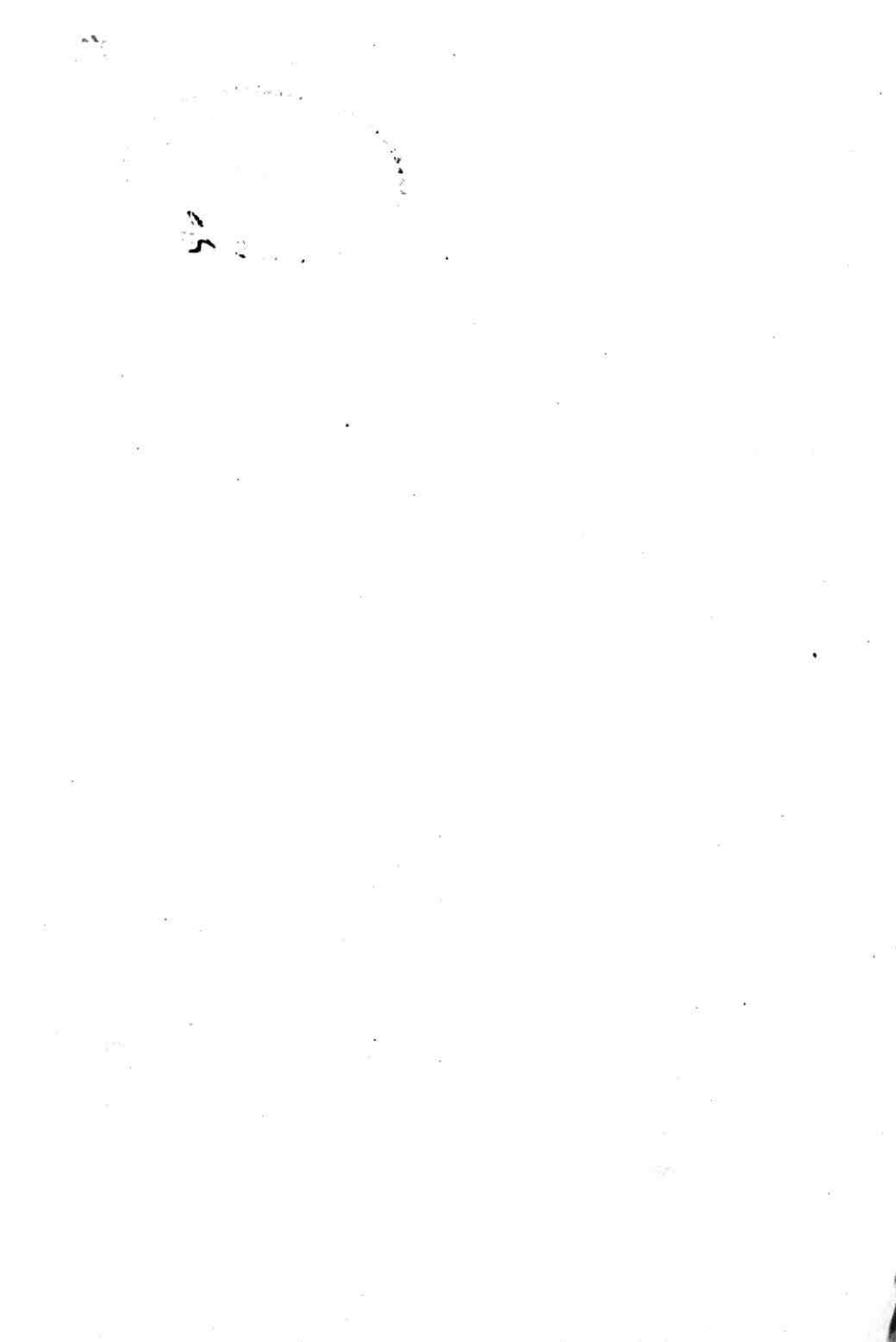
BIBLIOTHEEK
NED. HERV. KERK

S-a.

18 E 33

6er

De Paulicianen

=

EEN HOOFDSTUK UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET CHRISTENDOM.
BUITEN DE KERK.

DOOR

Dr. J. Reitsma.

BIBLIOTHEEK
NED. HERV. KERK

EEN HOOFDSTUK UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET CHRISTENDOM BUITEN DE KERK.

„En het geschiedde, dat de leerlingen te Antiochië het eerst christenen genaamd werden.”

Zoo staat te lezen in het boek des N. T., dat den onjuisten titel voert van „de Handelingen der Heilige Apostelen, beschreven door Lukas,” hoofdst. XI: 26.

Deze korte, historische mededeeling verdient echter zeer de aandacht, omdat zij een zeer opmerkelijk verschijnsel in den kring van Jezus eerste belijders aanwijst.

Toen de „leerlingen” door de overige ingezetenen van Antiochië verdienden „christenen” genoemd te worden, was de groote apostel Paulus reeds zijn merkwaardige loopbaan ingetreden.

Zonder iemand als Paulus zou Jezus beeld al spoedig onherkenbaar geworden, verdwenen zijn, en zijn evangelie met hem.

Na de kruisiging des Nazareners had bij de christenen geenerlei Messiaansche toekomstdroom langer eenigen grond van bestaan. Zijn vrienden en leerlingen konden dit diep ingewortelde volksgeloof evenwel niet laten varen en beurdien

zich op door de ijdele hoop, dat de vereerde weldra in heerlijkheid uit den hemel zou terugkeeren.

Al dadelijk was er te Jeruzalem een vereeniging van personen ontstaan met de eigen leerlingen des meesters aan 't hoofd, die zich van de overige Joden eigenlijk alleen hierin onderscheidde, dat zij van Jezus den gekruisigde geloofden en leerden, dat hij de van oudsher aangekondigde Messias was. Hun prediking bestond dus in een uitlegging van de gezegden der erkende profeten van Israël in zoodanigen zin. De overige Joden, die dit niet konden gelooven, duidden hen ter onderscheiding aan als de „secte der Nazareners” — een benaming, waarvan men niet anders kan zeggen, dan dat zij zeer juist is.

Zoo kwam het christendom tegen de bedoeling en de beginselen des stichters toch ter wereld in de gedaante van een Joodsche secte. Onder zulke omstandigheden dreigde het gevaar van een terugzinken in het jodendom. Allicht zou het onder de leiding van Petrus en zijn mede-apostelen en vooral onder den invloed van den streng-wettischen Jakob-ben-Josef op iets dergelijks zijn neergekomen.

Gelukkig dat zoo spoedig na den dood van den oorspronkelijken stichter de redder opstond, die met helderen blik en zelfstandig geloof het weinig goeds belovend verbond tusschen wet en evangelie trachtte te verbreken. Daarmede was althans dit gewonnen, dat het christendom nu ten minste van meet af aan ook rekening heeft moeten houden met de prediking van dezulken, die bij al hun waardeering van Israëls vroomheid toch bevrijd waren van de betoovering van het alleen zaligmakende des Ouden Verbonds.

Het is treffend te moeten constateeren, dat het evangelie eerst de grenzen van Palestina overschreden heeft,

voordat het zonder dit „deksel” verkondigd werd. Het moest zich als 't ware eerst uit die stijve windsels loswringen, omdat het den aanleg had en de kracht ontwaarde over Gods wijde wereld in vrijheid te kunnen heerschen.

Te Jeruzalem en in 't Joodsche land bloeide de secte der Nazareners, die de oudste brieven heeft.

Maar Antiochië is de ware geboorteplaats van het Christendom. Daar is de eerste gemeente van Christenen ontstaan, en vandaar ging het evangelie uit op zijn verwonderlijken veroveringstocht.

Deze stichting, de benaming Christen en het optreden van den man Paulus hangen nauw met elkander samen.

„Het is moeilijk deze opmerkelijke persoonlijkheid nauwkeurig te beschrijven, waarin christelijke liefde, rabbijnsche scherpzinnigheid en vaste wilskracht zoo zonderling vermengd waren. Hoe golft en stormt en dringt alles in zijn brieven! Welk een afwisseling van gloeiende ontboezemingen en spitsvondige bewijsvoeringen! Hier overwint hij 't heidendom met de volheid der liefde van Jezus; daar knevelt hij het jodendom met zijn eigene woorden van rabbijnsche schriftverklaring.”

Paulus heeft door zijn geest en rustelooze werkzaamheid een krachtigen invloed op het christendom verkregen. Ja, nog heden ten dage heeft de groote meerderheid der geloovigen, wat zij van den meester te weten kwam of genoot, niet zuiver en als uit de eerste hand van den historischen Jezus-zelfen, maar uit het kanaal van Paulus, zooals hij den Christus beschouwde.”

Er is onder de godgeleerden van deze eeuw groot verschil van meening omtrent den strijd der beide geloofspartijen in de eerste christengemeenten.

Over deze oudste geschiedenissen hebben ook diegenen

onder de theologen, die, hoe bekwaam overigens ook, geen bijzonder werk van historische studie maken, met gezag hun gevoelens der wereld verkondigd.

Velen hunner zijn gewoon zich Paulus persoonlijkheid slechts voor te stellen als een nuance van den geest, die er leefde in het door vrijgevigigen broederzin verbondene gezelschap der apostelen van Jezus. In verband hiermede is men voorts ook gewoon te beweren, dat de verdeeldheid der beide partijen in de oudste kerk niet zoo hoog liep, noch zoo lang nawerkte, als sommige geschiedkundigen weer meenen te kunnen aanwijzen.

't Spreekt van zelf, dat bij zoodanige voorstelling van een tamelijk vredige verhouding aan Paulus eigenaardige kracht en verdienste vrij wat te kort wordt gedaan.

Personen als hij met zulk een karakteristieke opvatting, met zulke scherp afgeteekende beginselen en met zulk een veelomvattende bedrijvigheid leeren, werken en strijden niet twintig jaren lang, zonder dat hun zelfstandige en tevens machtige geest een indruk nalaat, diep genoeg, dat men het eigenaardige type daarvan soms wel eeuwen lang kan nasporen en aanduiden.

Nu, in dit opzicht mag Paulus tevreden zijn!

„De kerk van den na-apostolischen tijd heeft evenwel, volkomen onhistorisch, den voorrang aan Petrus en „de twaalve” gegeven, naast wie Paulus eigenlijk meer geduld dan vereerd is geworden. Doch 't lag in den aard der zaak, dat dit zulk een beloop moest nemen. De tegenstand der Joodsche partij was te sterk en te langdurig geweest, dan dat aan Paulus en zijn geloofsbeginself zoo veel recht weervaren kon, als zij bij de christenheid verdienden. Gelijk bekend is, vond in de tweede eeuw vooral een vereffenende manier om tot elken prijs de eenig-

heid des geloofs onder de christenen te herstellen en te handhaven bij de kerkelijken ingang. Er werd aan beide kanten iets toegegeven. De sporen der voormalige verdeeldheid werden zoo goed mogelijk uitgewischt en onkenbaar gemaakt. En, zooals het doorgaans in de wereld gaat, het streven van die middenpartij is geslaagd.

Maar er zijn te allen tijde geweest en er waren toen ook anderen, die niet verkozen te zwijgen noch toe te geven. Ik stel mij in 't bijzonder voor, den invloed, het type van Paulus buiten de kerk aan te wijzen. De draad, die van hem uitgaat, kan nog gedurende een reeks van eeuwen gevolgd worden ook door het nevelenland der ketterij. Zelfs in dien schemerigen en kronkelenden doolhof loopt vrij goed herkenbaar en soms opmerkelijk in het oog vallend die draad: een wegwijzer, die den onderzoeker eindelijk doet aankomen bij de secte en de gemeenten der Paulicianen, die, merkwaardig genoeg, van alle christenen, kettters en Katholieken, tot op hun tijd de traditie van Paulus het zuiverst hebben bewaard.

Kettergeschiedenis is een onderdeel van de kerkhistorische studie, dat weinig genade gevonden heeft op dit wereldrond, en dewijl het een niet zeer dankbare noch gemakkelijke taak was, de halverwege of bijna geheel onder het slijk en de slagen van triomfeerende christenen ver-gane kettersoorten na te vorschen, heeft men maar zeer weinige „specialiteiten” voor dit vak. Doch even goed als een hoop misvormde en verbrokkelde antidiluviaansche fossielen den geoloog een hoogst belangrijke bijdrage zijn tot het verkrijgen van duidelijker voorstelling omtrent den vroegeren toestand dezer aarde, zoo is ook de kettergeschiedenis een onmisbare studie tot juiste kennis van den historischen ontwikkelingsgang der christenheid. 't Is immers

de geschiedenis van het christendom buiten de officieel erkende kerk of kerken. Soms mag de kerk een juist instinct ten toon gespreid hebben in haar vonnissen tot het ontzeggen van den christennaam. Doch maar al te dikwijls heeft zij ook buitengeworpen en onbarmhartig of willekeurig verketterd met al den aanleve van dien, wat in vele opzichten meer rein christelijk was dan zij zelf. Men kan der „christelijke” kerk over 't algemeen niet nageven, dat zij uitmuntte in het streven om het christelijk type te handhaven.

Nu leert de geschiedenis ons deze les: Elk beginsel en elke geloofsbeschouwing, die ingang kunnen vinden en levensvatbaarheid bezitten, worden tot de uiterste consequentie uitgewerkt juist met opzigt tot datgene, wat daarin het meest karakteristieke is.

Elke geestesrichting verwekt een partij van onverzoenlijken. Geen feit staat op zichzelf: alles laat hier of daar zijn duidelijke indrukken na, zoo al niet op het groote tooneel, waar de bréede stroom alles meesleept en afschuurt, dan toch in een hoek of op het zijpad. Als de hevigheid van eenige partijchap, gelijk doorgaans het geval is, van lieverlede uitslijt, worden op de kampplaats zelve de sporen van den strijd weggeruimd en het gewone leven herneemt zijn loop. Maar wat de Nijl, die rustig binnen zijn boorden vliet, heeft aangebracht, ligt dan in het oeverslib bedolven.

De christelijke kerk heeft te allen tijde de uiterste spits van de op haar terrein opschietende meeningen en stellingen afgehouden. Zij ontlastte zich van haar al te levendige en opgewekte geesten en van haar onverzoenlijken door ze fluks te plaatsen op de weleer zoo bréede rol der ketterij.

Hoe groot de verwijdering tusschen de beide oudste christentypes geweest is, en dat zij in heviger en hatelijker

botsing met elkaar geweest zijn, dan men dit gewoonlijk aanneemt, kan ook niet weinig worden gekend bij een bezoek aan de buitenwijken, waarheen zich de intransigenten van het Judaïsme zoowel als van het Paulinisme moesten terugtrekken. Daar verneemt men nog de heftige taal en de verwenschingen van een veete, waarover in de kerk al lang geen sprake meer mocht zijn.

Toen in den loop des tijds de scherpe kanten afgeslepen waren, bleef toch de naam „Nazareners” in wezen en tevens ook de godsdienstige richting, die tot het gebruik van deze benaming aanleiding gegeven had. Men bepaalde er zich later toe, de steile ijveraars voor de wet als broeders en zusters van zwakker soort te beschouwen. Niettemin werd de verwijdering steeds grooter, totdat ten slotte het ouderwetsche Joodsch-christendom zijn uitweg vond in de secte der Ebionieten, die zich omstreeks den tijd na de tweede verwoesting van Jeruzalem in 135 van de andere christenen begonnen af te scheiden. Terwijl de Nazareners nog lang inschikkelijk bejegend werden, zijn de Ebionieten dadelijk als ketters beschouwd, die van de zuivere leer afgevallen waren. In hen leefde de Judaïstische geest, die de moedergemeente bijzonder gekenmerkt had, in zijn volle strengheid voort. Als een erfdeel van de dagen van weleer bleef de oude achterdocht tegen den heiden-apostel, die tot hun ergernis in de kerk van lieverlede uitsleet, bij hen in leven: de Ebionieten droegen Paulus een innigen haat toe en verwierpen niet slechts alle geschriften, van hem afkomstig, maar ook al dezulke, waaraan zij den invloed van zijn geest meenden te bespeuren.

Terwijl in deze secte zich de steile consequentie van

het christelijk Judaïsme afscheidde, ontstond aan de andere zijde ook een talrijke partij, die tot een tegenovergesteld uiterste verviel, waarvoor alras ook geen plaats meer was in de officieele kerk. Deze partij dreef het Anti-judaïsme op de spits. Haar opkomst was een noodzakelijk uitvloeisel van de prediking en ruimere opvatting van Paulus. Zij releveerden den heiden-apostel, toen de kerk hem naar hun zin niet naar verdienste schatte. Dewijl zij door zijn leerlingen of de door hem gestichte gemeenten in rechtstreeksch verband met Paulus stonden, gaven zij zich dan ook voor de echte Pauliners uit, en in zekeren zin met reden. Ook de alras onverzoenlijke heftigheid der strijders vóór Paulus en zijn evangelie is een duidelijke nawerking van de partijdigheid in de dagen van zijn levensstrijd tegen het jodendom in de gemeente. Het antinomisme, dat de meeste secten der Gnostieken en andere Heiden-christenen kenmerkt, welk een misgeboorte het zij, vertoont niettemin den invloed van Paulus geest.

In 't bijzonder moet hier genoemd worden Marcion van Sinope. De schaarsche narichten omtrent zijn leven verdienen nader en kritisch onderzoek. Volgens 't algemeene zeggen van zijn tegenstanders zou hij reeds door zijn eigen vader, opziener (bisschop) van een gemeente in Pontus, van de christelijke gemeenschap afgesneden zijn. Hoe dit ook zij, volgens den toenmaligen maatstaf om iemands geloof te schatten, kon hij zulk een lot niet ontkomen. Want reeds sedert zijn jongelingsjaren was deze vurige vereerder van Paulus een barsch en hooghartig bestrijder van al het Joodsche en Joodsch-christelijke in de kerk. De grondgedachte van zijn geloofsstelsel is hard Paulinisch: de onverzoenlijke tegenstelling tusschen wet en evangelie, rechtvaardigheid en genade, jodendom en christendom. In een

geschrift, Antithesis getiteld, stelde hij in het licht, dat O. en N. T. strijdig tegen elkander overstaan. Hij erkende alleen het gezag van Paulus, die door Jezus, den logos van den goeden God, zelf tot leeraar der ware geloovigen was uitverkoren. De andere apostelen zonder onderscheid waren tot het jodendom teruggekeerd en dienaars van den rechtvaardigen God gebleven. Als eenige wettige oorkonde van de christelijke waarheid nam hij de geschriften van Paulus aan. Doch als echt nam hij in zijn canon slechts tien brieven op, waaronder ook den thans verdwenenen aan de Laodiceërs, die nog in zijn bezit was. De zoogenaamde herderlijke brieven erkende hij niet en dien aan de Hebreërs verwierp hij. Voorts bevatte zijn kleine bundel nog één evangelie, dat door Paulus gebruikt zou zijn en in hoofdzaak met dat van Lukas overeenkwam. Marcion had het evenwel vrij willekeurig veranderd, omdat dit boek naar zijn meening door de Joodsch-christenen sterk vervalscht was. Het O. T. was hem geen heilig boek, en met gelijke hooghartige minachting verwierp hij ook de andere geschriften des N. T., als zijnde onder den invloed van den Demiurg ter wereld gekomen.

Deze meeningen maakten Marcion in 't oog der kerk tot een „eerstgeborene des Satans”, zooals Polycarpus hem eens voor de voeten geworpen moet hebben, toen beiden elkander te Rome aantroffen, hetwelk in 't midden van de tweede eeuw geschied kan zijn, want toen trad Marcion daar ter stede op. Doch zijn reeds hoog gekleurd Paulinisme ging ook gepaard met bij uitstek kettersche leeringen.

In de dagen, toen hij zich te Rome ophield, wemelde het daar van erkende Gnostieken. Valentinus van Alexandrië leerde er zijn fantastisch, maar diepzinnig stelsel,

waarin de theorie over de heilige syzygie der Aeonen in het pleroma en over de drie kosmische levenstrappen (hyle, psyche en pneuma) zulk een groote plaats bekleeden. Ook vond hij er Syrische of Aziatische Gnostieken, in wier leer het dualistisch beginsel meer op den voorgrond trad, hoewel bij hen de Demiurg ook reeds een van het goede beginsel onderscheidene rol vervulde. Cerdo, een der Syriërs, die toen reeds eenigen aanhang had, werd voor Marcion, die reeds vroeger tot het gnostieke neigde, de leermeester, aan wiens hand hij zich liet rondvoeren in den weelderigen mythenkring der gnostieke theogniën. Het systeem, dat uit deze nadere kennismaking geboren werd, droeg derhalve het Syrisch type, maar muntte boven andere door meerder eenvoud uit. Tusschen de beide beginselen, 't een volmaakt goed, 't andere volmaakt kwaad, nam Marcion nog een derde aan van gemengde natuur, nl. den rechtvaardigen God, wereldschepper en wetgever van 't Joodsche volk. ¹⁾ Doch van de meeste Gnostieken verschilde hij door in zijn stelsel verder geen ruimte te laten voor emanatie-systeem, noch geheimleer, noch allegorische schriftverklaring. Ook stelde hij de pistis in waarde boven de bij deze secten zoo opgehemelde gnosis. Marcion richtte de godsdienst-

¹⁾ Goede God, Demiurg en Diabolos. Volgens Marcion dienden Joden en heidenen den boozen God. De goede God, die tot dusver volkomen onbekend was, besloot eindelijk uit vrije genade 't menschedom te verlossen uit de macht van Demiurg en Diabolos. Om dit doel te bereiken zendt hij zijn Logos in een schijn-gestalte op aarde. Deze geeft zich uit accomodatie voor den beloofden Messias uit, predikt vergeving van zonde uit vrije genade, deelt alle geloovigen de krachten des goddelijken levens mede, wordt door den Demiurg aan 't kruis gedood (schijndood), bekeert de heidenen in den Hades, zendt den Demiurg vervolgens daarheen en stelt Paulus tot zijn waren apostel aan.

oefeningen zijner aanhangers op den eenvoudigsten voet in, omdat hij een afkeer had van alle pronk en ceremoniën. Ook gaf hij eenige ascetische voorschriften in 't bijzonder aan hen, die den rang van electi hadden. Zij moesten zich van het huwelijk, van alle weelde in spijs en drank onthouden. Vleesch en wijn mochten zij niet gebruiken: alles op grond van zekere beschouwingen van Paulus, den verderden toongever van zijn geloof.

De leer van Marcion was dus het strenge Paulinisme, met een gnostiek element vermengd. Minder fantastisch dan een der andere systemen, zou het zijne ook blijken het langst tegen den tand des tijds bestand te zijn. Evenwel heeft het gnostiek element daarin eenige verandering ondergaan, nl. met opzicht tot de leer van de drie goddelijke beginselen. De edele hymnendichter der Gnostieken, Bardesanes van Edessa, die iets later leefde en een vrij zuiver dualisme huldigde, moet tegen de Marcionieten geschreven hebben. Reeds weken enkele leerlingen van Marcion, als Severus, Blastus, Lucianus en inzonderheid Apelles, eenigermate af, terwijl van een ander, Marcus, uitdrukkelijk vermeld staat, dat hij het systeem van zijn meester met dat van Saturninus vereenigde. Volgens dezen behoorde de Demiurg tot een der laagste en zwakste rijen van het eeuwige lichtrijk des goeden Gods. Het fijne onderscheid tusschen den Demiurg en den Diabolos bij Marcion bleef op den langen duur niet in die mate onder zijn volgers bewaard. De ineensmelting van dit element in zijn stelsel met het echt Aziatische dualisme laat zich wel verklaren, omdat ook zijn Demiurg vijandig tegenover den goeden God staat. Zij werd ook nog bevorderd door het tijdsverloop, als mede de onwetendheid en geringe beschaving der latere Marcionieten. Toen ruim anderhalve eeuw na Marcion de

leer van Mani juist in de gewesten, waar zich zijn meeste gemeenten bevonden, het Romeinsche gebied binnendrong, werd het dualisme een voldongen feit. Marcionieten en Manicheërs hadden bovendien nog één aanrakingspunt in het aan beide stelsels gemeene Anti-Judaïsme. De laatsten waren ook van meening, dat Jezus reeds door zijn leerlingen joodsch is begrepen, en dat hun geschriften door den daemon nog meer waren vervalscht. Vandaar, dat beide secten soms wel afzonderlijk genoemd, maar ook even vaak met elkander verward worden. Het Manicheïsme in de onmiddellijke nabijheid oefende een verbasterenden invloed uit op Marcions volgelingen, doch voornamelijk wat betreft het gnostieke element in zijn leer.

De praktische richting en streng zedelijke ernst van zijn streven verschafte Marcion een groot aantal volgelingen. IJverig als zijn vereerde meester, mocht hij het ontstaan van verscheidene gemeenten beleven. Zijn leerlingen maakten opgang in Italië en te Rome in zulk een mate, dat Tertullianus het noodig achtte in vijf boeken tegen de Marcionieten hun dwalingen te weerleggen. Ook Origenes heeft — naar men zegt — de pen ter hunner bestrijding opgenomen.

Voor al in Klein-Azië en Armenië maakte deze Paulinische secte veel opgang. Op de oostelijke grenzen van het schiereiland, in de gebergten van Armenië en noordelijk Syrië, aan de oevers van den Eufraat ten noordwesten van Mesopotamië, waren talrijke Marcionieten-gemeenten. Voor al onder de eenvoudige bewoners van het platte land breidden deze leeringen zich sterk uit en hebben zij 't langst voortgeleefd. Volgens de getuigenis van den bekenden Efraëm Syrus in de vierde eeuw wemelde het in Edessa's omstreken van allerlei kettersch volk, met name volgelingen van Mani

en van Marcion. Theodoretus, bisschop van Cyrhus, een stedecken in diezelfde gewesten, verhaalt in een brief omstreeks het midden der vijfde eeuw, dat er in zijn sticht zoovele Marcionieten waren, dat hij achtereenvolgens meer dan tienduizend had kunnen bekeeren. Zoo hebben zij dus de meeste secten van het Gnosticisme lang overleefd. Dit mag toegeschreven worden aan den meerderen eenvoud van hun stelsel en de ernstige, vrije vroomheid van den stichter. De trouw aan Paulus, hoewel onder zoovele vreemde inmengsels van volgende tijden min of meer verflauwd, is toch altoos het kenmerk en de levenskracht gebleven van diegenen onder de Marcionieten, die niet geheel verbasterd en tenondergegaan zijn in de Parsistische theosophieën van Mani, den pseudo-parakleet.

In dezelfde gewesten en in den boezem van deze secte ontstond in de zevende eeuw, en misschien reeds vroeger, een godsdienstige beweging, die een geheele hervorming van het volksgeloof in Paulinischen geest ten gevolge had: de opkomst van het Paulicianisme, een „ketterij,” die de aandachtige beschouwing overwaard is. Onder zekere beperking, omdat zij reeds van afkomst behoorden tot de christenen buiten de kerk, mag den Paulicianen wel de naam van Protestanten der Middeleeuwen gegeven worden, gelijk soms gedaan is. Met nog meer recht kan Paulus de vader van het Protestantisme heeten. Een onderzoek naar de geloofsbeginnselen der Paulicianen zal op treffende wijze aan het licht brengen, dat de vrije beginnselen in het evangelie van Paulus ten grondslag liggen aan elke, en ook deze poging in de christenheid om tot een reiner christendom terug te keeren.

Gelijk van de meeste kettergeschiedenissen, moet ook de kennis van deze secte geput worden uit zeer troebele bronnen,

't welk aan dit onderzoek eigenaardige bezwaren geeft. Van haar zelf is geen enkel historisch document in 't aanzijn gebleven. De woeste vernielzucht van den fanatieken Turk heeft niets gespaard. En de geloofshaat van den vromen Katholiek, later gesterkt door den ijver van de speurhonden der inquisitie, dorstte eveneens naar vernietiging. Alzoo zijn de Paulicianen slechts bekend uit de mededeelingen van hun zoo sterk mogelijk bevooroordeelde tegenstanders.

Twee geschriften van tijdgenooten, nl. Photius, den geleerden, maar ongelukkigen patriarch van Konstantinopel, en een zekeren Petrus, den Siciliër, zijn de hoofdbron, waarin de leer en de oudste geschiedenis van deze „verfoeilijke ketterij” beschreven is. ¹⁾ Het werk van Photius, in vroomheid en wetenschap een toonbeeld voor zijn eeuw, is het meest oorspronkelijk. Hij schreef het eerste boek nog als patriarch, en de drie volgendé gedurende zijn eerste verbanning, dus na 867.

Van Petrus Siculus is weinig bekend, dan alleen, dat hij omstreeks 869 behoorde tot het Byzantijnsch gezantschap te Tephrike, de hoofdstad der Paulicianen, en dat de keizer

¹⁾ Het werk van Photius is uitgegeven door Galland, *Bibliotheca*, T. XIII, alsmede in de *Anecdota Graeca sacra et profana*, ed. J. C. Wolf, T. I en II. Photius was vroeger eerste secretaris van keizer Michaël III en protospatharios (hoofdman) van de keizerlijke lijfwacht. Het is dus waarschijnlijk, dat hij aan de beide ongelukkige veldtochten van zijn gebieder tegen de Paulicianen deelgenomen heeft. — Het werk van Petrus Siculus werd 't eerst in 1604 naar een handschrift op het Vaticaan uitgegeven door den Jezuiet Matth. Raderus. Een betere editie is de bekende van Gieseler. Geraadpleegd zijn bij dit opstel de werken van de Byzantijners Cedrenos, Zonaras, Constantinus Porphyrogenitus, Anna Comnena, enz. Alsmede van de nieuweren: Gieseler, in *Theol. Stud. und Krit.* 1829, II, 1; Neander, Hase, Mosheim, enz.

Basilus Macedo hem den bijzonderen last had opgedragen om gedurende zijn verblijf aldaar bouwstoffen en aanteeeningen te verzamelen tot het opstellen van een geschiedenis der Manicheërs en Paulicianen. Hij was dus beter dan iemand anders in staat, der wereld inlichtingen omtrent deze toenmaals geweldige secte te geven. Maar Petrus was een leek, weinig gewend de pen te hanteeren, en zoo is het gekomen, dat hij zich van zijn taak afmaakte met een nadere bewerking van het geschrift van Photius, wiens naam hij evenwel listig verzweg, omdat de geleerde kerkvorst toen ter tijd geheel in ongenade was. Zijn historie, die in 871 afgewerkt was, bevat wel allerlei nadere bijzonderheden, doch over 't geheel heeft hij zich vergenoegd met een verbrede of verkorte en soms woordelijke herhaling van Photius verhaal.

Hoewel men deze schrijvers niet van opzettelijke historische ontrouw kan beschuldigen, moeten hun geschriften toch met de meeste omzichtigheid gebruikt worden. Uit beide werken spreekt gloeiende haat tegen de ketters: scheldnamen en verfoeielijke lasteringen worden niet vermeden. Photius is 't meest gematigd. Petrus heeft zijn uitdrukkingen nog een paar tonen hooger gespannen. Dit lag evenwel in den aard der zaak: hij was compiler en tevens deskundige.

De mededeelingen van eenige andere Byzantijnsche schrijvers leveren nog enkele bijdragen tot kennis van de latere lotgevallen der Paulicianen. Het onpartijdig oordeel, 't welk het beste licht over deze secte, haar leer, eeredienst en geschiedenis verspreidt, is eerst door de geschiedkundigen van den laatsten tijd aangebracht. Behalve de bekende kerkhistorici, verdient hier vermelding: Gibbon, in zijn „Decline and fall of the Roman empire,” waarvan

Gieseler getuigt: „eine geistreiche und lebendige Charakteristik der Paulicianen... unstreitig das Beste, was bis jetzt darüber vorhanden war.”

Een rijke litteratuur en schrale bronnen, met betrekking tot een hoogst belangwekkend verschijnsel! Meermalen zijn de oorspronkelijke bescheiden zelfs hoogst onvolledig. Niettemin heeft zulk een onderzoek iets uitlokkends. 't Verwekt een gansch eigenaardige gewaarwording, zich te verdiepen in de zotternijen en dolzinnigheden van de dagen van ouds, en daarbij te moeten bedenken, dat spoorloos weggevaagde geslachten met den meesten ernst en al hun vernuft geredetwist of met fanatieke woede zich opgewonden hebben voor al die onmogelijke en volkomen verouderde stellingen, waarvan wij inderdaad moeite hebben het waarschijnlijk te achten, dat ooit voor zoo iets ruimte kon zijn in het hoofd of in het hart van eenig redelijk sterveling. 't Is als het ware een bezoek aan de bouwvallen van menschelijke ideeën. Wie zich te midden van zulk een bestoven puinhoop nederzet, voelt soms op eens, dat hij langs het nevelenpad des verledens eenige eeuwen is teruggesnel en nu in 't bezit der volle kalmte van zijn oordeel denkt en leeft in een andere oudere wereld.

De stroom der wereldgeschiedenis wentelt haar breede machtige golven gestadig voort, en gelijk de Niagara, het donderend water, verplaatst zij haast onmerkbaar, maar toch geregeld, duim voor duim, den draaikolk van haar allerwege met toenemende vaart aansnellende krachten. Doch, hoe verder van den ziedenden heksenketel, des te meer rust. Waar eeuwen geleden alle elementen door elkander bruisten, is nu geen golving meer te zien, heerscht nu de eeuwige eentonige stilte.

Tot diep in de achtste eeuw stormde het te Byzantium

en in de Grieksche landen. Daar werd honderde jaren lang in den boezem der orthodoxe kerk een strijd gevoerd, waarbij alle machten in het perk werden geroepen, waarin alle man werd meegesleept, van den patriarch tot den barbier, van den keizer tot den vagebond. Na eindeloze, bijna onbegrijpelijke disputen drukte de kerk het zegel van orthodoxie op haar besluiten omtrent het wezen van God en de verhouding der beide naturen van Christus. Hoevele begrippen er ook tot hun fijnste onderscheidingen toe waren uitgeplozen, hoeveel geloofshaat en partijzucht er ook in het spel waren gemengd, leven en ontwikkeling waren er niet op gevolgd. Integendeel, deze twisten leverden het klaarste bewijs, dat het navorschen van de onbegrijpelijke en volkomen ijdele verborgenheid der drieëenheid het christelijk leven eigenlijk onaangeroerd laat en laten zal. Maar de woede, waarmee elke partij haar orthodoxie had verdedigd, had den staat doen waggelen op zijn grondvesten en het christendom minstens twee eeuwen achteruitgebracht.

Nauwelijks had de dogmatiseerende geest zijn onheilspellende en doodaanbrengende zegepraal gevierd, of er ontbrandde met niet minder hartstocht een nieuwe twist, die op den triomf van bijgeloof en bigotterie zou uitloopen. Leo de Isaurier, een der krachtigste vorsten, die ooit te Konstantinopel getroond hebben, tastte zoowel uit persoonlijken afkeer als om staatkundige redenen de beeldenvereering aan. Dit was het sein tot een binnenlandschen oorlog, die tot toneelen van barbaarsche wreedheid en woede aanleiding gaf. Eindelijk, na ruim honderdjarige woeling, overwon het diep ingeworteld volksgeloof, en kon keizerin Theodora de herstelling van de beelden dienst doen vieren als een feest der orthodoxie.

Met dit tijdvak, een der minst verkwikkelijke perioden uit de bekende geschiedenis, toen dogma en dweepzucht de christenheid binnen de palen der kerk beheerschten, valt de tijd van den grootsten bloei der kettersche secte samen, die door de orthodoxe kerk meer dan eenige andere is gehaat, maar die, na een jeugd van wreede verdrukking tot volle kracht opgewassen, haar beulen en belagers ook woedende slagen teruggaf. En al kan de vooringenomenheid met het stelsel en de handelingen der Paulicianen waarlijk niet onverdeeld zijn, er is toch ook zeer veel, dat gunstig stemt voor deze verstootelingen van een dweepzieke en bij uitstek hatelijke orthodoxie. Door de tegenstelling zal dit christendom buiten de kerk het in niet weinige opzichten winnen van het officieele kerkgeloof.

Bij de Katholieken was omtrent den oorsprong van deze secte en de herkomst van hun naam het volgende verhaal in omloop, 't welk naar de vierde eeuw terugwijst: Eenige leerlingen van Mani — zoo berichtten Photius en Petrus — waren te Samosate gekomen en hadden daar het onkruid hunner goddeloosheden gezaaid. Een vrouw, aldaar woonachtig, met name Callinice, sloot zich bij die leer aan en voedde haar gebroedsel, wel te weten haar beide zonen Paulus en Johannes, daarin op. Daarna zond zij deze slangen af om te prediken, en zij strooiden het gif hunner dwaalleer het eerst uit onder de ruwe en onwetende inwoners van het landschap Phanaroea, met name in het dorp Episparis. Naar hen werden de Manicheërs vervolgens Paulicianen genoemd, dewijl zij ook nog eenige dwaasheden aan de ketterijen van Mani toevoegden.

Volgens dit gedichtsel zou het woord Paulicianen de latere vorm zijn van een ouderen naam Paulo-johanneërs.

Elders leiden Photius en Petrus den naam af van een lateren voorganger der secte, Paulus. Tweemaal brengt Photius dien in verband met den apostel Paulus.

Dit verhaal mist alle historische waarde. De berichtgevers deelen zelfs mede, dat de Paulicianen van geen verband met de zonen van Callinice wilden weten. Doch dit bewijst op zichzelf nog niets. Van meer belang is het op te merken, dat een gaping van ruim twee en een halve eeuw in de oudste geschiedenis dezer secte het geloofwaardige van dit bericht niet zeer bevordert, terwijl het meteen een zeer moeilijk te verklaren verschijnsel zou zijn. Wat alles afdoet, is de onwaarheid van twee hoofdzaken in dit verhaal, nl. de afleiding van den naam en het rechtstreeksch verband met de secte der Manicheërs.

De naam Paulicianen is hun zonder eenigen twijfel door de Katholieken gegeven, sedert wanneer is onbekend. Zij droegen dien reeds in 't laatst van de zevende eeuw. Zij noemden zichzelf gewoonlijk Christianoi en de Katholieken Romaioi, de algemeene naam, dien de oosterlingen aan de bewoners van het Grieksche keizerrijk gaven. Het woord Paulikianoï staat zeer zeker in verband met den apostel Paulus, waartoe zij zelf aanleiding genoeg gegeven hebben. Hun eerbied voor dezen grooten leeraar, hun veelvuldig beroep op zijn brieven, hun navolging van Paulinische gebruiken en benamingen, laten geen andere verklaring toe. Deze naam, die Paulusmannen schijnt beteekend te hebben, moest dus noodwendig van lieverlede de meest gebruikelijke worden, zelfs al mag men aannemen, dat de oudste Paulicianen als Manicheërs werden aangeduid, hetwelk in hun geval een onverdiende scheldnaam was. De eenige zwarigheid baart de vreemdsoortige uitgang ikianoï. Want men zou verwacht hebben, dat zij

Paulianoï of Paulikoi geheeten waren. Niemand weet meer te zeggen, hoe dit gekomen is; doch 't is mogelijk, dat de tegenpartij door zulk een verlengstuk iets bespottelijks of verachtelijks in de benaming van deze vervaarlijke kettters heeft willen uitdrukken.

Niets is meer bezijden de waarheid dan de aantijging der Katholieken, die de Paulicianen voor nakomelingen van de Manicheërs (halve heidenen) uitkreten. Deze dwaling kreeg eenigen schijn van recht door het dualisme in hun stelsel, en de Katholieken van dien tijd maakten met de kettters weinig omslag in zake van onderscheidingen. Maar nu is niet alleen het dualisme der Paulicianen in hoofd-trekken en onderdeelen zeer onderscheiden van het Parrisistische stelsel, doch bovendien wijkt hun leer in tal van opzichten af van de beginselen van den vermaarden parakleet. Het Paulicianisme heeft een geheel ander karakter.

Hun stamboom neemt een begin bij Paulus, krijgt zijn scherp onderscheiden karakter in de krasse Pauliners van den naäpostolischen tijd, neemt vervolgens een van den geest des grooten toongevers afwijkende wending in Marcion (de vermenging met een gnostiek element), wiens leeringen zich in Klein-Azië en Armenië staande houden, doch door aanraking met Aziatische gnosis het dualistisch beginsel aannemen, zonder dat dit, evenmin als de leer van Marcion, het type van Paulinischen oorsprong uitwischt. Het Manicheïsme dreigde de gemeenten der dualistische Marcionieten te doen verdwijnen. Dit zou algemeen het geval geworden zijn, indien niet het Paulinisch-christelijk gehalte in het oorspronkelijke systeem dien ondergang verhoed en een reactie in het leven behouden had: de afkomst van Paulus legde bij de beste Marcionieten een voldoende tegenwicht in de weifelende schaal.

De secte der Paulicianen heeft haar geboorteplaats in de dorpen en de heuvelen langs de boorden van den Eufraat en aan den voet van het Amanusgebergte. Diep in de vijfde eeuw waren in die streken nog talrijke gemeenten van Marcionieten, vooral onder de over het geheel onbeschaafde landbevolking. 't Was een kwijnend leven. Ze dreigden op den duur geheel te verbasteren, het gewone lot van elke aan zich zelf overgelatene ketterse secte. Te midden van die Marcionieten kwam — wanneer, is onbekend — een nieuwe richting op, die overeenstemde met enkele hoofdgedachten in het oorspronkelijk stelsel dezer Paulinische Gnostieken, maar die met nog meer ernst zich terugkeer tot den eenvoud en de waarheid van het reine christendom ten doel stelde. Uit die godsdienstige beweging is het Paulicianisme geboren.

Tijdens de regeering van keizer Constans II (642—668) woonde in het vlek Mananalis, nabij de stad Samosate, waar de Eufraat zich ontworstelt aan de nauwe kloof, die den Amanus van het Taurus-gebergte scheidt, een man met name Constantinus, een Armeniër. Hij behoorde tot de secte van Marcion, gelijk de meesten zijner landgenooten, doch leerde eerlang een beter geloof kennen dan deze voor zijn gemoedsleven ontoereikende leer. Want het geschiedde omstreeks het jaar 655, dat hij gastvrijheid verleende aan een afgematten zwerveling, een diaken, die waarschijnlijk door de Arabieren op een hunner eindelooze invallen als krijgsgevangene meegesleept, nu uit Syrië over Mananalis naar zijn vaderland terugkeerde. Constantinus verzorgde hem gedurende eenige dagen onder zijn herbergzaam dak. Door de gulle ontvangst na zooveel ellende diep getroffen, bood de diaken, als een bewijs zijner erkentelijkheid, Constantinus het eenige geschenk aan, dat hij

te geven had, en waarvan hij het gemis bij zijn gastheer had opgemerkt, nl. een exemplaar van de geschriften des N. T. in twee gedeelten. Constantinus had zeer zeker daarvan nooit meer gezien en gelezen dan hoogstens eenige fragmenten. Nu had hij dien grooten schat geheel in zijn bezit.

Dit voorval werd het keerpunt in zijn leven. Met den meesten ijver wijdde hij zich geruimen tijd aan de lezing en het onderzoek van deze gewaardeerde schriften. Dit had voor hem belangrijke gevolgen. Dat hij, bij overlevring reeds een vereerder van den apostel der heidenwereld, zich bovenal aangetrokken voelde tot de leer van Paulus, ligt voor de hand. Aandachtige studie en overweging van de Paulinische brieven bracht hem al spoedig tot het inzicht van vele afdwalingen in het geloof zijner landslieden. Ook leerde hij de groote gebreken van de heerschende kerk nu juister opmerken. Onder deze oefeningen rijpte allengs in zijn gemoed het plan om een gemeente te verzamelen, ont-heven van deze noodlottige gebreken en dwalingen en ingericht volgens de bedoelingen van Christus en Paulus, zijn waardigsten gezant, tot voortzetting van wiens arbeid hij de roeping in zich ontwaarde. Dat hij evenwel bij zijn gezuiverde beschouwingen het dualistisch beginsel niet op-gaf, laat zich verklaren. Door 't geen hij bij Paulus en ook in het door hem hooggewaardeerde Johannes-evangelie las over de tegenstelling t sschen God en de wereld, licht en duisternis, geest en vleesch, kon hij zelfs nog meer bevestigd worden in zijn overtuiging omtrent de waarheid dezer leer.

Toen hij zich voor zijn gevaarlijke taak genoegzaam voorbereid mocht achten, verliet hij Mananalis — waarom, is onbekend — en begaf zich omstreeks 657 naar zijn geloofs-

genooten in Klein-Armenië. Daar begon hij zijn arbeid als apostolisch leeraar in het stedeken Cibossa in het dal van den Lycus, een bijstroom van den Iris, die zich een weinig ten oosten van de monding van den Halys in den Pontus Euxinus (Zwarte Zee) ontlast. Cibossa lag niet ver van Colonia, een toen reeds oude vesting, die vrij zeker door Pompejus gesticht was. De Turken noemen deze laatste plaats Kuleh-Hissar, terwijl de Lycus bij hen den naam Kelhit Tschai draagt, in het vilayet Kara-Hissar. Toen heette dat gewest Thema Armeniacum, het vroegere Hellenopontus.

Van Constantinus werkzaamheid is niet veel bekend. Als volgeling van Paulus kenmerkte hij zich, door zijn naam met dien van Silvanus (= Silas, een vriend en reisgenoot van den grooten heiden-apostel) te verwisselen, terwijl hij Cibossa Macedonia of de gemeente der Macedoniërs noemde. Deze hulde aan zijn vereerden voorganger bleef bij Constantinus-Silvanus vaste regel en duidt aan, in welken geest hij leerde. Zoowel zijn leerlingen als de gemeenten, die tijdens zijn leven ontstonden, kregen Paulinische namen, een „onschuldige allegorie, die het voorbeeld en de herinnering van de eerste eeuwen in leven hield.” Dit vroom gebruik werd later door de Paulicianen, althans de besten, trouw nagevolgd. Misschien was het ook een veiligheidsmaatregel, waarmede alsdan het gebruik van de geheime namen der gemeenten onder 't kruis tijdens de Hervorming eenige overeenkomst heeft.

't Schijnt, dat Constantinus te Cibossa, waar hij al spoedig een gemeente kon bijeenbrengen, gevestigd bleef. Zijn leeringen maakten evenwel in den ganschen omtrek grooten opgang, zoodat hij niet alleen een aantal leerlingen en medehelpers kreeg, maar ook verscheidene bloeiende gemeenten zag ontstaan. Gedurende dit deel van zijn leven

woedde in de Grieksche kerk de laatste vlag der christologische twisten, die daarmede eindigde, dat Constantinus Pogonatus alle Monotheleten in zijn rijk het zwijgen oplegde (680). Te midden van die woelingen deden de Saracenen onophoudelijke invallen in deze streken van Klein-Azië. Nog kort te voren waren Moawyah's fanatieke scharen zelfs tot de hoofdstad doorgedrongen (676); doch voor den hellen gloed van 't Grieksche vuur week nog de halve maan. Echter is het in deze dagen ook geschied, dat onder de belijders van den Koran de godsdienstige partijen der Schiiten en Sunniten tegen elkander opstonden. Zoo keerde de rust in de steeds bestookte grenslanden voor een korten tijd terug, omdat na den dood van Moawyah, den Ommayade, bloedige burgeroorlogen het kalifaat teisterden en verzwakten.

Onder zulke omstandigheden kon het hoofd der nieuwe secte zevenentwintig jaren lang ongemoeid aan de verwezenlijking van zijn plannen arbeiden. Doch nu was de eerste storm in aantocht van de vele, die over de stichting van Constantinus zijn heengevaren. Op de een of andere wijze werd het vrome Byzantium op deze jeugdige, zoo snel opkomende secte opmerkzaam. De keizer, die er van hoorde, besloot het kwaad nog in de geboorte te smoren en zond een zijner hovelingen, Symeon, derwaarts met volmacht om den aartsketter te steenigen, — een in die dagen zeer ongewone doodstraf voor ketters — en zijn leerlingen zoo mogelijk te bekeeren, maar ze anders uit te roeien. Trypho, de gezagvoerder in die streek, verleende aan 's keizers gelastigde zooveel steun, als hij maar verlangen kon. Hun nasporingen werden met het gewenschte gevolg bekroond. Constantinus-Silvanus viel in hun handen. De verwijfde wreedheid der Grieken dacht een voltrekking

van het voorgeschreven vonnis uit, die den grijzen leeraar diep moest grieven. Symeon gebood de leerlingen, onder belofte van lijfsbehoud, hun meester ter dood te brengen. Maar zij trotseerden zijn bedreigingen en wierpen de steenen weg. Onder hen was echter een lafhartige. Justus, de onwaardige pleegzoon en kweekeling van Constantinus, gehoorzaamde laaghartig het wreede bevel en slingerde den eersten steenklomp op den martelaar -- een daad, waarom Petrus Siculus hem bij David vergelijkt, dewijl hij dezen ketterschen Goliath sloeg en doodde.

Dit is op het forum te Cibossa geschied, waarschijnlijk in het jaar 684, dus één jaar voor den dood des keizers, die deze dingen alzoo verordend had. Nog vele jaren later lag daar op het plein de onheilspellende steenhoop en staarden volgende geslachten van Paulicianen met eerbied naar de plek, waar het bloed van hun eersten martelaar het begonnen werk bezegeld had. De plaats, waar hun Silvanus gedood was, werd in gedachtenis gehouden onder de benaming van de Soros, d. i. de steenhoop.

Hij, wiens verbrijzeld gebeente daaronder vermolmde, werd door de verslaggevers van zijn arbeid voor een monster van goddeloosheid gehouden. Zij hebben het der moeite niet waard gerekend, nauwkeuriger nasproingen naar zijn werk en leven te doen. Wij mogen het echter bejammern, dat aangaande den stichter van de Pauliciaansche gemeente geen nadere inlichtingen te verkrijgen zijn dan het weinige, dat hier is medegedeeld.

Toen Constantinus-Silvanus zijn vonnis had ondergaan, „gaf Symeon volgens het bevel des keizers zijn leerlingen over aan de kerken, d. i. aan de bisschoppen van den omtrek, om ze tot bekeering te bewegen. Maar zij bleven halstarrig en wilden liever in hun boosheid sterven.” Ver-

scheidenen hunner zullen toen hun meester in den dood zijn gevolgd.

De gemeente bleef onder dezen druk standvastig, maar de vervolging noodzaakte haar, zich meer verborgen te houden. Velen namen de wijk uit de bedreigde gewesten en plantten elders in stilte hun leeringen voort. Vooral in het landschap Phanaroea, aan de overzijde van den Iris, is in dezen tijd hun getal zeer toegenomen.

Ook kreeg de gemeente een aanwinst, die haar onder de verdrukking zeer bemoedigen moest en het geledene verlies eenigermate vergoedde, omdat het een vrucht van de geloofsvervolging was. Want in dezen tijd hebben de Paulicianen het beleefd, dat hun vervolger, evenals Paulus weleer, een vurig aanhanger, ja zelfs de leidsman hunner secte geworden is. De geloofsmoed der martelaren en het onderzoek naar de leer der verdrukten boezemde Symeon eerbied voor hun beginselen in. Hij reisde naar Konstantinopel terug, en welke diepe wortelen het vroeger verachte geloof toen reeds in zijn hart geschoten had, bleek hieruit, dat hij de hofkringen vaarwel zeide, ontslag uit zijn aanzienlijke waardigheden vroeg en ingetogen te Konstantinopel ging leven. Drie jaren lang duurde deze stille afzondering, waarin zijn neiging om de leer der Paulicianen te omhelzen tot beslissing kwam. Misschien maakte deze veranderde levenswijze een onheilspellende achterdocht wakker. Doch, hoe dit ook zij, Symeon nam op eens de vlucht uit de zeer christelijke hofstad, sloot zich heimelijk bij zijn nieuwe geloofsgenooten aan, vereenigde te Cibossa de leerlingen en aanhangers van Constantinus, en toen hij hun vertrouwen gewonnen had, werd hij als hoofd der geloovigen erkend onder den naam Titus.

Drie jaren slechts mocht Symeon-Titus zijn ijver aan-

wenden tot herstelling van de bedreigde gemeente, die haar bestaan veiligheidshalve zoo bedekt mogelijk trachtte te houden. Doch alle voorzorgen baatten weinig; de herleving van het kwaad bleef niet lang verborgen. De verrader Justus, met wien de nieuwe voorganger onvermijdelijk in vijandige botsing moest komen, zette zijn valsche rol nu ook voort. Hoewel het verslag van Petrus Siculus hier geheel door zijn orthodox vooroordeel beheerscht is, schijnt het toch, dat Justus zich tot den bisschop van Colonia vervoegd heeft om dezen te ontdekken, dat de ketterij alles behalve verdwenen was en onder Symeon zelfs weer hoogere vlucht genomen had. De bisschop stelde keizer Justinianus II hiermede in kennis. Omstreeks het jaar 690 kwamen er bevelen uit Konstantinopel, en de vervolging woedde op nieuw tegen de Paulicianen van Cibossa. Symeon-Titus werd gegrepen, veroordeeld en met velen van zijn medehelpers en leerlingen op één grooten brandstapel door de vlammen verteerd. Hoe treffend moet het in de laatste oogenblikken voor hem geweest zijn, dat hij den marteldood onderging met dezelfde plek voor oogen, waar hij zes jaren geleden gemeend had Gode een dienst te doen door zijn voorganger ter dood te laten brengen! De geschiedenis leidt soms met een plotselinge wending tot een ontknooping, tragisch en ongedacht.

Zoo hadden de Paulicianen reeds met twee vervolgingen — het voorspel van nog grimmiger onweders — den bloeddoop van hun geloof ondergaan. Omdat er geen sprake is van verzet van hun zijde, kan als zeker aangenomen worden, dat zij hun verdrukking lijdzaam hebben gedragen. De moed en standvastigheid, waarmede de beide eerste hoofden en vele geloofsgenooten met hen hun bitter lot ondergingen, verdient nog te meer waardeering, omdat wij

weten, dat de Paulicianen alles behalve fanatieken waren, die zich roekeloos of onnoodig aan het martelaarschap zouden blootstellen.

Deze tweede vervolging bepaalde zich hoofdzakelijk, evenals de vorige, tot hun Macedonië, hoewel de nieuwe leer zich toen reeds vrij wat uitgebreid moet hebben onder de bevolking van het Thema Armeniacum, alsmede in Phanaroea. Al wederom namen velen voor het dreigend gevaar de wijk uit een streek, door de vervolgingswoede van een Trypho en van den ijverigen prelaat van Colonia zoo onveilig gemaakt. Een zekere Paulus wist met zijn beide zonen Gegnaesius en Theodorus naar het kustland tusschen de monden van den Iris en Halys te ontkomen. Hij vestigde zich te Episparris in Phanaroea, nu vooreerst de hoofdplaats der secte, en hield vandaar door zijn ijver en prediking de verslagene gemeente bijeen. Zoo diende de verdrukking tot verspreiding van het Pauliciaansche geloof.

In de dagen van Paulus begon de grensoorlog weer met meer kracht. Kalif Walid veroverde Armenië en een deel van Klein-Azië. Dien ten gevolge heeft de derde profeet der secte geen bijzondere wederwaardigheden ondervonden en verliet hij, ten jare 715 ongeveer, het woelig tooneel dezer wereld, zonder dat van hem verder iets bekend is. Het vermoeden is echter niet ongegrond, dat reeds in zijn levensdagen de kiemen zijn opgekomen van een zich later openbarende verbastering der secte.

Na den dood zijns vaders trad de oudste zoon Gegnaesius, die den naam Timotheus voerde, terstond als hoofd der geloovigen op. 't Is mogelijk, dat Paulus hem in 't laatste zijner dagen als opvolger heeft aangewezen. Hoe dit ook zij, Gegnaesius-Timotheus nam den voorrang bij de secte in beslag, op grond van de stelling, dat de geestes-

gaven zich ook traditioneel voortplantten. Nogtans was deze opvolging de oorzaak van een scheuring onder de geloovigen, die langer dan een eeuw voortduurde. Want Theodorus, de jongere broeder, betwistte de aanspraken van Gegnaesius en beweerde, dat het recht om als hoofd op te treden alleen afhing van een genadige bedeeeling met den heiligen geest. Omdat hij die innerlijke roeping had verkregen, moesten de geloovigen hem als apostel en profeet erkennen en niet zijn broeder, die zich slechts beroepen kon op een uiterlijk van vader en zoon overgeërfd en dus volstrekt door niets ongemeens gekenmerkte geestesgave. Dit zeer betwifelbare vraagpunt ontstak een hevig twistvuur onder de Paulusmannen. Theodorus kreeg terstond zijn aanhang; doch de partij, die zijn broeder erkende, had voortdurend verreweg de overhand op de zijne. Evenwel bleef de verdeeldheid bestaan, zoolang Theodorus leefde. 't Is mogelijk, dat terwijl Gegnaesius te Episparris het veld behield, Theodorus zich elders en misschien wel te Cibossa als hoofd heeft neergezet. Doch na zijn dood verflauwde de twist, om later met grooter heftigheid op nieuw te ontvlammen.

Terwijl Gegnaesius-Timotheus aan het hoofd stond, genoten de Paulicianen eenige verademing. Eén enkele maal slechts dreigde er een onweder van den kant der Grieken, die nadat hun imperator, de geweldige Isauriër Leo, in 718 zegevierend een aanval der Saracenen op Konstantinopel had afgeslagen, dien vijand weer buiten de palen des rijkts drongen. De aandacht des keizers viel op deze talrijke heterodoxen in de grensgewesten. Hij liet hun voorganger naar de hoofdstad voeren, waar de patriarch hem in zijn bijzijn aan een verhoor omtrent zijn geloof onderwierp. Het verslag, dat daarvan in onze bronnen staat, kan niet voetstoots voor

waarheid aangenomen worden. Het blijft derhalve geheel onzeker, hoe het kwam, dat dit verhoor zoo goed affiep. Moet dit aan de geslepenheid van Gegnaesius toegeschreven worden, of heeft hij werkelijk alle kerkelijk rechtzinnige formules, zooals Petrus Siculus dit voorstelt, met een bedriegelijke *reservatio mentalis* in een anderen zin uitgelegd? Een dergelijke beschuldiging tegen kettters schijnt niet in alle gevallen ongegrond te zijn. Doch hoe dit ook geweest zij, zeker is het, dat Gegnaesius van den patriarch een goed attest verkreeg, en dat hij onder 't zegel van des keizers goedkeuring ongedeerd naar zijn gemeente *Episparis* kon terugkeeren. Waarschijnlijk was hij in weerwil van den gunstigen afloop van dit voorval toch niet gerust of koesterde hij eenige zorg voor zijn veiligheid, zoodat hij het niet raadzaam oordeelde langer binnen de grenzen des rijks te blijven. Althans hij nam al spoedig met zijn leerlingen en andere geloofsgenooten de wijk naar *Mananalis*, dat in het gebied der Saracenen lag. Doch de in het Grieksche rijk achtergeblevene *Paulicianen* werden vooreerst ongemoeid gelaten, omdat juist omstreeks deze dagen de beeldenstrijd met dolzinnige woede onder hun vervolgers losbarstte.

Men meene evenwel niet, dat de beeldstormers gunstig jegens deze kettters gestemd waren. Het vervolg van deze geschiedenis zal dit wel anders leeren. De eenige keizer, die hun een zweem van gunst betoonde, was geen *Iconoclast*. Terecht zegt *Gibbon*: „The *Iconoclast* princes were exposed to the calomnies of the monks and they chose to be the tyrants, lest they should be accused as the accomplices of the *Manichaeans*.” En *Neander* merkt op: „Und wir wissen ja, dass die *Bilderfeinde*, je mehr man geneigt war sie zu verkätzern, desto eifriger ihre

rechtgläubig kirchliche Richtung in jeder andern Hinsicht zu zeigen und jeden Verdacht dieser Art abzuwehren suchten." Dit neemt niet weg, dat het Paulicianisme van dezen twist voordeel getrokken heeft, niet alleen omdat onder de heftigste inwendige woelingen de aandacht van hun ketterij aan de grenzen werd afgeleid, maar ook omdat menig Iconoclast, door de kerk uitgestooten, een toevlucht vinden kon bij hen, met wie zij althans in dit opzicht overeenkomst hadden: afkeer van bijgeloovige praktieken. Er is menig beeldstormer als Pauliciaansch ketter veroordeeld en gestraft.

In dezen tijd werden de Paulicianen ook nog met andere wapenen bestreden. De Katholikos der Armenische kerk, Johannes van Oznun, die op zijn gebied zulk een menigte dezer afvalligen telde, bestreed hen in zijn Oratio contra Paulicianos. Hij beschuldigde hen van allerlei dingen, bijv. dat zij, onwetende en eenvoudige personen ontmoetende, allereerst met een aanval op de beeldenvereering begonnen, dat zij alle door de kerk verstootene beelden- tegenstanders tot zich trokken, en zelfs dat zij er een zekere aanbidding van de zon op nahielden. Deze Johannes Osnensis was een tijdgenoot van Gegnaesius, doch 't is niet bekend, dat deze tegen dit strijdschrift opgekomen is. Want hij leefde rustig te midden van de zijnen te Mananalis, totdat daar de pest uitbrak, die hem in 745 na dertigjarige werkzaamheid uit het land der levenden wegrukte.

De verplaatsing van den hoofdzetel der secte diende tot verbreiding van haar geloof in Zuid-Armenië en het noorden van Syrië. Maar deze voordeelen konden niet opwegen tegen de nadeelen van onderlinge oneenigheid. Na den dood van Gegnaesius ontbrandde weer de oude twist over het bezit van de goddelijke bedeeling des geestes

Tegenover zijn zoon Zacharias wierp zich een zekere Josef op, die zich als hoofd den naam van Epaphroditus gaf. Beide partijen en hun hoofden werden zelfs handgemeen. Na eenige schermutselingen besloten zij later bij onderlinge overeenkomst zich van elkander te scheiden. Ook waren er redenen, die het raadzaam maakten, dat de twee hoofden, ieder met zijn leerlingen en een aantal aanhangers, deze streken heimelijk verlieten. Doch de Saraceensche inwoners kwamen achter dit opzet en meenende, dat zij tot de Grieken wilden overloopen, joegen zij de beide afdeelingen op haar uittocht na. Zacharias gedroeg zich onwaardig; hij ging terstond op de vlucht en liet de zijnen in den steek, die door de vervolgers om hals gebracht werden. Van toen af wás het met zijn invloed gedaan, en werd hij niet langer als „herder” erkend.

Josef-Epaphroditus redde het leven van zijn volgelingen door een list en keerde naar Mananalis terug. Eenigen tijd later nam hij zijn kans beter waar en wist met velen van zijn aanhangers ongedeerd Episparis te bereiken. De overkomst van den voorganger veroorzaakte daar zulk een blijdschap, dat zij hem met groote eer in optocht met fakkellicht inhaalden. Doch deze vrengde was van korten duur, en het genot van terugkeer op vaderlandschen bodem verkeerde in bange zorg. Want hier stonden de vijanden van ouds gereed de gemeente uit te roeien. Een der keizerlijke ambtenaren in dit gewest, Cricoraches genaamd, „een godvreezend man”, liet kort daarna heimelijk het bedehuis te Episparis omsingelen en nam alle daar vergaderde Paulicianen gevangen. Josef echter had het geluk te ontsnappen en vlood naar Antiochië in Pisidië, zoodat de ketterij zich nu uit de grensgewesten in het hart van Klein-Azië overplante.

Deze dingen geschieden tijdens de regeering van Constantinus IV, des Isauriërs zoon, even krachtig regent en krijgsman als zijn vader, maar nog doortastender en ongenadiger in den strijd tegen de beeldenvergoding. De razende monniken gaven hem de leelijke bijnamen Copronymos en Caballinos. Naar alle gedachten is de vervolging in Phana-roea onder leiding van Cricoraches op zijn bevel geschied, maar Cedrenos weet in zijn historie ook nog te verhalen, dat de keizer een aantal van Josefs volgelingen naar Thracië liet overbrengen. Daardoor — zegt hij — werd de ketterij der Paulicianen al weer verder verspreid, omdat de Thracische broeders steeds gemeenschap met de Armeniërs bleven onderhouden. Deed de keizer dit „om een einde te maaken aan d' oproeren en onlusten, door hun in 't oosten verwekt?” Wie zal het zeggen! Dit bericht van Cedrenos verdient vooralsnog geen vertrouwen en heeft misschien zijn ontstaan te danken aan een verwarring met de kolonisatie van later tijd. ¹⁾

Josef-Epaphroditus stierf omstreeks 775 te Chortocopium. Een zekere Baanes, die den niet veel goeds openbarenden bijnaam Ryparos, d. i. de vuilik bezat, volgde hem als profeet op. Hij was een der leerlingen van Josef. Onder zijn leiding werd de inwendige toestand der secte niet beter. De gedurige verdeeldheid had den band onder de geloofsgenooten verzwakt. De strijdende partijen hadden reeds met de wapenen in de hand tegenover elkander gestaan. Zoo moesten deze twisten wel nadeelig werken op het eenvoudige leven en de ingetogenheid der zeden. Door ruwheid en twistgierigheid verbastert het geloof. Baanes had het weinig eervol toevoegsel aan zijn naam stellig ontvangen

¹⁾ Dit is het meest waarschijnlijk, want Petrus en Photius vermelden er niets van.

van de betergezinde Paulicianen. Het is daarom te meer te bejammeren, dat de eigenlijke reden van de scheuring, door zijn optreden teweeggebracht, geheel verzwegen is, omdat de geringste aanwijzing hier een licht kon doen opgaan over het interieur van hun godsdienstigen toestand en zekerheid geven, of wij hier te doen hebben met de verdeeldheid tusschen een Gnostieke en een Paulinische richting onder de Paulicianen. Nu mag het slechts als een vermoeden geopperd worden, dat Baanes door zekere antinomistische vrijheden de welgezinden van zich afkeerig heeft gemaakt.

De politieke omstandigheden waren hen anders in dit tijdvak zeer gunstig. Over het algemeen kan men aannemen, dat de voortdurende spanning tusschen de Saracenen en de christenheid grooten invloed gehad heeft op het beloop van de geschiedenis dezer secte. De macht der belijders van den Koran onder de beste kalifen van het nu heerschende Abbassiden-geslacht, Mohammed, Moesa en Haroen al Raschid, was in Klein-Azië en Armenië wel opgewassen tegen de onder den beeldenstrijd zoo geweldig verdeelde heerschappij der Grieken.

In 't laatst van de achtste eeuw, toen de Paulicianen niet onder geloofsvervolging leden, dreigde alzoo het gevaar van door innerlijk bederf te ontaarden en weg te kwijnen. Dit werd evenwel nog te goeder ure afgewend door den hervormer, die nu uit hun midden oprad, in korten tijd zeer grooten aanhang verkreeg en de heilzaamste reactie teweeg bracht.

In het dorpje Annia, nabij de stad Tavium aan den Halys in Galatië, woonde toenmaals Sergius, Dryinoszoon, van kindsbeen af in het Pauliciaansche geloof opgevoed. Zoo verhaalt Photius, maar Petrus Siculus discht het na-

volgende sprookje op, dat wij „voor eene satire op de domheid der geestelijken en het bederf der kerk zouden houden,” indien hij zelf niet toonde in zijn eenvoud en haat er geloof aan te slaan. Op zekeren dag nam de Booze in eigen persoon de gedaante van een oude Pauliciaansche vrouw aan en begaf zich tot Sergius, die toen nog goed Katholiek was. Onder deze looze vermomming begon de duivel met hem op de manier der kettters te redeneeren. Sergius moest de evangeliën eens lezen. Toen hij antwoordde, dat voor een leek de mysteriën der h. schriften te hoog waren, begon de verleider er gedeelten van op te zeggen en hem aan te toonen, dat de priesters dit met opzet den leeken verboden, om ze niet op het spoor van hun vervalschingen der waarheid te brengen. Kortom, Sergius liet zich overreden den bijbel te onderzoeken en was, dien helschen raad volgende, al spoedig in het net der ketterij verstrikt.

Dit vertelsel heeft slechts waarde, omdat het de wijze leert kennen, waarop de Paulicianen hun tegenstanders trachtten te overtuigen. Photius bericht verdient meer vertrouwen. Door ijverige studie van de Paulinische en eenige andere geschriften des N. T. heeft Sergius, de Pauliciaan, zich reeds in zijn jeugd geoefend met zulk een goed gevolg, dat hij omstreeks 801, onder den naam Tychicus, als leeraar tegenover Baanes en diens aanhang optrad. Hun tegenstand veroorzaakte, dat de Paulicianen zich nu nog scherper in twee partijen scheidden, die bijna een halve eeuw lang in verwijdering leefden: de Baanieten en Sergioten. Maar de invloed van Baanes kwijnde en werd alras bijna onschadelijk onder het toenemend gezag van Sergius-Tychicus. Naast Constantinus was hij de beroemdste leeraar der secte en is het hem gelukt, haar te bewaren voor de ontarding,

die de overhand dreigde te nemen. In menig opzicht stond hij zelfs boven den stichter. Door onvermoeiden ijver, uitstekende vermogens en een vromen levenswandel werd hij de hervormer van 't Paulicianisme, zijn geloofsgenooten tot een voorbeeld, door de orthodoxen gelasterd, maar nooit met recht beschuldigd. Ja zijn deugden zijn met weerzin door de Katholieke schrijvers erkend.

Terwijl de vorige hoofden in rustige werkzaamheid slechts van woonplaats veranderden, als vervolging hen daartoe noopte, was Sergius leven één voortdurende zendingsreis. Daaraan is het toe te schrijven, dat het Paulicianisme thans oneindig veel meer opgang maakte dan immer te voren. Hij doortrok Klein-Azië jaar in jaar uit van het oosten tot het westen, van noord tot zuid, altoos leerende en de gemeente uitbreidende. Zijn leerlingen vergezelden hem daarbij en waren zijn medehelpers. De meest vertrouwden onder hen kregen van nu af den naam synekdemen, een Paulinische uitdrukking, die zooveel beteekent als medgezel op buitenlandsche tochten.

Sergius optreden werd begunstigd door de omstandigheden. Geen vervolging belemmerde of beperkte zijn ijver. De krijgshaftige Nicephorus volgde in 802 keizerin Irene op, en hoewel geen beeldstormer, was hij alles behalve gezind zich door de geestelijkheid als haar werktuig te laten gebruiken. Hij was afkeerig van de jacht op ketters en heterodoxen — in die tijden anders een echt vorsteljik bedrijf — en bevorderde reeds daardoor de uitbreiding der Paulicianen. Ja 't wordt hem door sommigen verweten, dat hij deze vervaarlijke dwaalgeesten in Phrygië en Lycaonië zelfs vrije godsdienstoefening zou hebben vergund. Sergius werd derhalve in den eersten tijd van zijn prediking door niets gemoeid. Hij kon vrij en zonder bezwaar overal

rondreizen, waarbij hij door timmermanswerk — zijn ambacht — in zijn levensonderhoud voorzag. Hij was streng van zeden, zachtmoedig en bezat een innemende vriendelijkheid, waardoor hij velen voor zich won. Van zijn wijze van prediken en van den aard zijner werkzaamheid is zeer weinig bekend. Misschien wees Sergius, in tegenstelling met het formalisme der orthodoxe kerk, zijn hoorders eerst op een meer praktisch christendom en bestreed vervolgens, hun vertrouwen gewonnen hebbende, de leerstellingen en gebruiken der ontaarde kerk met uitspraken van Paulus en Jezus. Door zulk een bekwaam en waardig apostel kwam het nieuwe geloof tot ongemeenen bloei. Zelfs kloosterlingen van beider geslacht, priesters en andere geestelijken, zoo wordt verhaald, lieten zich voor de dwaalleer van Sergius winnen. Door zooveel voorspoed aangemoedigd ging hij onverdroten voort het land in alle richtingen te door kruisen, tot voortplanting van zijn geloof en tot zuivering van de gemeenten.

Zulk een ijveraar ken natuurlijk niet aan den laster ontvlieden, en toch — het ergste, wat de scherpe tong der booze tegenpartij hem te laste heeft gelegd, was behalve de afgezaagde aanmerking van huichelarij, dat hij zichzelf heilige geest liet noemen en zich voor den parakleet uitgaf. Dit is klaarblijkelijk een vijandig misverstand, waarvoor waarschijnlijk aanleiding te vinden is in sommige uitdrukkingen, dat hij zichzelf hield voor een „orgaan des heiligen geestes en de beloofde parakleet tot herstelling van het ware christendom.” Het vereischte van de goddelijke genadegift des h. geestes kon overigens de hoofden dezer secte zonder erg verleiden om zich met eenig gezag en zelfverheffing uit te drukken.

Het is boven twijfel verheven, dat Sergius het meeste

aandeel heeft gehad aan de ontwikkeling van het Pauliciaansch leerstuk. Wij kunnen echter vaststellen, dat het stelsel reeds in zijn grondtrekken van Constantinus afkomstig is. 't Wordt nu tijd, een overzicht van hun leer en godsdienst te geven. Althans, voor zoover mogelijk, omdat de bronnen hier vooral door oppervlakkigheid en vooroordeel het veld ruim laten voor een menigte gissingen en conjecturen naar de oningevulde leemten in hun mededeelingen. 't Spreekt van zelf, dat deze schrijvers zulk een leer doorlopend voorstellen als een samenraapsel van bedrog en goddeloosheid, terwijl zij „zich vergenoegen met zes gedrochtelijke dwalingen te vermelden, die, huns oordeels, de Paulicianen onwaardig maakten om de voordeelen dezer wereld en de gelukzaligheid der toekomstige te genieten.”

In tegenstelling met der Katholieken geloofshaat, die alles door het slijk haalde, verdraaide en afknaagde, mogen de Paulicianen ook evenmin worden voorgesteld als verdrukte heiligen. Voorzeker, zij hadden ook hun grove dwalingen! Het wordt te vaak vergeten, dat hier sprake is van een secte buiten het kerkelijk verband. 't Is eigenaardig aan het kettersch sectewezen verbonden, dat daarbij elke waarborg ontbreekt tegen onbeteugelde willekeur met opzicht tot de ontwikkeling des geloofs. Vooral in deze donkere eeuwen, toen de hartstocht woedde en de bezadigde geest der critiek nog in de windselen lag, was het christendom buiten de kerk uit zijn aard een scherpe reactie tegen alle geloof in banden (het christendom in de kerk). Hoeveel verkwikkelijks de leer en eerdienst dezer secte in beginsel ook mogen aanbieden, hoewel zij in menig opzicht een gunstigen indruk zullen maken, te midden van dien bijgeloovigen, onchristelijken tijd — vele waren hun dwalingen, niet in geringe mate is hun leer vreemd aan

het oorspronkelijk evangelie van den zoon des menschen.

Hun dualisme trekt het eerst de aandacht. Dit beginsel doordringt hun godsdienstig stelsel tot in hart en nieren. Dat zij het in hun leer behielden, laat zich gereedelijk verklaren. In die landen was dit heidensch, aan oostersche bespiegeling over het raadsel der zonde ontleend idee te diep in de harten geworteld en werd bij gevolg te vaak van nieuws aangewakkerd om op staanden voet voor het christelijk begrip plaats te maken. De natuur doet geen sprongen, en zoo verdwijnt bij elke schrede tot harmonischer ontwikkeling het oude slechts langzaam en ongemerkt. Doch hoe verklaarbaar ook, het dualisme is en blijft een der hoofdfouten in de leer dezer vrienden van Paulus.

De Paulicianen maakten nauwkeurig onderscheid tusschen de twee beginselen geest en stof (de zetel van alle kwaad), die als licht en duisternis scherp tegen elkander over stonden en twee afzonderlijke rijken vormden, welke niets met elkaar gemeen hadden, noch mochten hebben. Zij erkenden twee eeuwige goddelijke wezens: de Hemelsche Vader en de Demiurg. De goede God woonde in den hemel, en zijn macht en werkzaamheid strekten zich slechts uit tot de geestelijke wereld, die hij geschapen had. „Hemel” is hier onzichtbare lichthemel, het rijk Gods, niet het uitspansel of de zichtbare en stoffelijke hemel, welke tot het rijk van den Demiurg behoorde, die de schepper en beheerscher van de zinnelijke en zichtbare wereld was. De grenzen van beider gebied waren scherp afgebakend. Evenmin als de Hemelsche Vader eenigen invloed uitoefent op de zinnelijke wereld, heeft de Demiurg eenige macht in het geestesrijk. Op welke wijze zij dit stelsel verdedigden, is moeielijk na te gaan bij gebrek aan geschriften van hun kant. Enkele uitspraken bij Paulus en Johannes moeten

hen daarin hebben versterkt. Bovendien, de woorden des bijbels laten zich tot alles gebruiken, „en der bijbelverklaring is wel eens meer de rol van duizendkunstenaar opgedrongen.”

De vereering van een goeden geest en een boezen God is de grondslag van hun godsdienstige beschouwingen. Alle monotheïsten zonder onderscheid zijn vereerders van den booze, nl. den Demiurg. Uit verblinding en zinnelijkheid waren de menschen niet in staat, den God, wiens gedaante niemand had aanschouwd en wiens stem zij niet konden hooren, te gelooven. Vooral aan het jodendom was die zinnelijke toestand der godsvereering sterk eigen. Ook later had de dienst van den Demiurg vaak den voorrang behaald boven de leer van Christus, die den Hemelschen Vader aankondigde. Ook de Katholieke kerk was geheel afgedwaald en ijverde slechts voor den Demiurg. Maar zij waren de ware christenen, die met de reine leer van Christus ook de dienst van den waren God in geest en waarheid wilden herstellen.

Echt Aziatisch hielden zij de stof voor de bron van alle kwaad. De Demiurg was als beheerscher van de stof ook de maker van het lichamelijk deel des menschen. Maar terstond na de schepping van het vleesch legde de goede God daarin de kiem van zijn geestelijk leven, de ziel. Meer is aangaande de tweeledige schepping van den mensch met zekerheid niet op te geven.

Voor den Demiurg was de verbinding van het lichaam met de ziel het middel om de menschen tot allerlei zonde te verlokken en hen in zijn dienst te houden, terwijl de goede God het geestelijke en het goede steunde. Om den mensch geheel in zijn macht te brengen ging van den Demiurg het gebod uit, dat hij niet mocht eten van den

boom der kennis van goed en kwaad: hij kon anders eens tot het inzicht komen, dat hij onder de heerschappij van den verkeerde stond. De overtreding van dit verbod bracht het eerste menschenpaar derhalve tot bewustzijn van een heiliger wezen dan de Demiurg. De ongehoorzaamheid van Adam en Eva was alzoo niet zondig, maar zelfs den Hemelschen Vader welgevallig als verzet tegen zijn vijand van den beginne. De Paulicianen noemden die zonde de eerste Porneia (hoererij). Dit is een wegens gemis aan de noodige bescheiden moeielijk te verklaren term. Want het kan zijn, dat zij het paradijsverhaal hebben beschouwd als de eerste bevrediging van geslachtsdrift; maar het valt ook niet te miskennen, dat Porneia hier een overdrachtelijken zin kan hebben. Hoe dit ook zij, zij spraken van dien zondenva! in goedkeurenden zin als overtreding van het arglistige gebod van den Demiurg, in tegenstelling met hetgeen zij „de tweede Porneia” noemden, en waaronder zij een wezenlijke zondenva!, nl. afval van den goeden God verstonden. Tot dit groote kwaad rekenden zij in 't algemeen den terugkeer tot het dienen van den booze, dus ook toegeven aan vleeschelijke en slechte lusten, en in 't bijzonder verloochening van het reine geloof in Christus, dus ook terugkeer tot de Katholieke kerk.

De hoogste God deelde zijn licht bij de geboorte aan den mensch mede. Maar als vrij wezen liet deze zich meesleepen door de verlokse!en, die de Demiurg in zijn stoffelijk omhulsel had gelegd. Zoo verbasterde hij spoedig, en de kiem van het goddelijke in zijn binnenste verflauwde, hoewel zij als van geestelijke afkomst nooit geheel kon verdwijnen. Om de menschen weer tot de ware vrijheid te brengen was dit kwijnende, zwakke beginsel ontoerei-

kend, en had de Hemelvader krachtiger openbaring noodig.

Daarom zond God Jezus. Zou deze de menschheid kunnen verlossen, dan mocht hij met den Demiurg niets gemeen hebben: zelfs zijn lichaam bracht hij uit den hemel mede. Maria was slechts het kanaal, de buis, „waardoor hij tot het aardsche leven inkwam”: zijn ware moeder was het hemelrijk. Deze voorstelling van Jezus geboorte diende tot bewijs en verklaring van zijn zondeloosheid. Zijn lichaam was een werkelijke substantie, evenwel bestaande uit een fijnere stof van hemelschen oorsprong, en dus niet maar een lichaam in schijn, gelijkende op het aardsche, zooals de Doceten het zich voorstelden.

Boven vele andere was deze leering der Paulicianen een gruwel in de oogen van elken Katholiek. Want een uitvloeisel hiervan was, dat zij de onbevleete en allerheiligste hemelkoningin niet zeer hoogachtten, afkeerig waren van haar vereering en haar zelfs niet eens onder de goede menschen rekenden.

Het doel van Christus komst op aarde, d. i. in het rijk van den Demiurg, was de menschen tot het hemelrijk terug te brengen. Vrij zeker stelden zij de verlossende kracht van zijn verschijning alleen in zijn leer en prediking en wilden van geen theorieën over de verlossende kracht van zijn kruisdood weten, omdat het in verband met hun voorstelling van zijn hemelsch lichaam, toch geen werkelijk lijden kon zijn. Dat zij het kruisteeken dus niet vereerden, lag in den aard der zaak. De Katholieken vonden in dezen afkeer van het krusifiks een bewijs te meer voor hun verwantschap met den booze. Natuurlijk hadden de O. Testamentische beloften geen de minste waarde, maar hoe zij te werk gingen met opzicht tot uitspraken, waarin Jezus zich op de Messiaansche voorspellingen beroept, is duister.

Verder is hun christologie niet bekend. In welke verhouding zij Christus den Zoon tot God den Vader stelden, kan niet nader worden opgehelderd, hoewel het schijnt, dat zij in hun beschouwingen over het wezen van den Epouranios een soort van drieëenheid hebben erkend. Zeer waarschijnlijk hielden zij den Geest voor de steeds in het menschdom werkende en heiligende levenskracht, en misschien was het denkbeeld van een voorbede des h. Geestes bij hen zeer geliefkoosd.

Dit is het weinige, wat van hun dogmatiek met eenigen grond van zekerheid kan worden medegedeeld. De vele leemten in dit verslag kunnen niet meer aangevuld worden.

Het dualistisch beginsel beheerschte behalve hun godsdienstleer ook hun beoordeeling van de heilige schriften. Welke boeken hun canon bevatte, is moeielijk op te geven wegens de tegenstrijdigheid der schrale berichten, maar als zeker mag men aannemen, dat zij in hun afkeer van den Demiurg die boeken des N. T., waarvan de joodsche beschouwingwijzen het meest in 't oog vielen, natuurlijk minder hoogachtten. Terwijl het van zelf spreekt, dat zij het O. T., geschreven onder den invloed van den boozen God, dien alle Joden vereerden, geheel ter zijde legden. Even onvoorwaardelijk werden de apocryphen van beide Testamenten en de heilige prachtwerken van Mani verworpen.

Evenwel stonden zij op een vrij zuiver Nieuw-Testamentisch standpunt. Dit geschrift was voor de Paulicianen de ware regel des geloofs, waarin de aloude, eerwaardige voorgangers de leer des heils hadden uitgedrukt. IJverig onderzoek werd allen aanbevolen, omdat kennis de dwalingen van het zinnenrijk verdrijft.

Eenigermate kan de moeielijkheid om te oordeelen over

den Pauliciaanschen codex worden opgeheven door de onderstelling, dat zij van de door hen erkende geschriften een tweeledig gebruik hebben gemaakt. Zoo diende hun wellicht één gedeelte „zum Gebrauche beim Gottesdienste und zur Erbauung, das andere zur historisch-dogmatischen Belehrung und zur Polemik.” In dit geval is 't waarschijnlijk, dat het gebruik van het polemisch gedeelte bij de tegenpartij het best bekend was. 't Is ook mogelijk, dat zij onderscheid maakten tusschen zuivere en min of meer vervalschte boeken. Maar zeker is dit niet.

Naast Christus, den zoon des levenden Gods, den hersteller van zijn vereering in geest en in waarheid, hadden zij ook reeds bij overlevering den meesten eerbied voor Paulus, dien zij als bewaarder van het zuiver evangelie 't hoogst waardeerden. Het is zeer waarschijnlijk, dat zij den thans verdwenen brief van Paulus aan de gemeente te Laodicea in bezit en gebruik gehad hebben.

Nagenoeg even hoog als de Paulinische geschriften vereerden zij het Johannes-evangelie. Volgens hun meening bevatte dit de eigen woorden en redenen van Christus. Voor hun dualisme en hun geestelijke opvatting van het christendom konden zij uit dit evangelie ook de meeste bewijsplaatsen ontleenen.

Ook bezaten zij het Lucas-evangelie en hielden het in eere als geschreven door een reisgenoot van hun grooten meester. Of zij de beide eerste evangeliën erkennen, is moeielijk te beslissen. De Handelingen, de brieven van Johannes, Jacobus en Judas kwamen in hun bundel voor.

Buiten eenigen twijfel verwierpen zij de Openbaring. De beide Petrinische brieven deelden evenmin in hun gunst, omdat zij Petrus wegens zijn oneenigheid met Paulus haatten en het hem bovenal weten, dat het christendom

met joodsche begrippen vermengd en dien ten gevolge al spoedig verbasterd was.

Hieruit blijkt, dat hun bijbel veel grooter omvang had dan het kleine bundeltje, waartoe vader Marcion zijn keuze bepaalde. Of zij ook zijn voorbeeld in het besnoeien en willekeurig veranderen van de evangeliën en andere geschriften hebben nagevolgd, wordt hun nergens met bepaalde woorden te laste gelegd. Petrus Siculus zegt: „zij hebben de bijbelboeken, zooals ze bij ons zijn.” Toch is het niet ondenkbaar, dat een tekst, die door zoovele onkerkelijke handen gegaan is, wel iets van zijn oorspronkelijke zuiverheid moet hebben verloren.

Voor al is het te bejammeren, dat hun methode van schriftverklaring nagenoeg geheel onbekend is. 't Schijnt, dat zij veel gebruik van de allegorische uitlegging maakten. Gibbon merkt terecht op: „Their utmost diligence must have been employed to dissolve the connexion between the Old and New-Testament, since they adored the latter as the oracles of God and abhorred the former as the fabulous and absurd invention of men or daemons.” Doch de beschuldiging, dat zij willekeurig uitlegden en den zin der bijbelwoorden met satanisch opzet verdraaiden, wordt niet met genoegzame bewijzen gestaafd.

Ook hebben de Paulicianen stellig enkele geschriften van hun meest geachte leeraars bewaard. Met name worden twee brieven van Sergius genoemd, waarvan de een geschreven was aan de gemeente te Colonia in Armenië. Deze nagelatene geschriften stonden in hooge achting, zool niet als bron, dan toch als getuigenis der waarheid. Want hun hoofden werden voor de ware leerlingen van Paulus gehouden en stonden in den reuk van ongewone verlichting door de gave des geestes.

Hoewel hun maatstaf om de waarde van eenig bijbelboek te beoordeelen niet van willekeur vrij te pleiten is, gingen zij daarbij toch veel bezadigder te werk dan Marcion of eenig ander. Hun streven was, zich op een heilige schrift te kunnen beroepen, even zuiver als die der Katholieken. Naast Paulus vereerden zij Johannes. De verwerping van het O. T., de heilige boeken der Joden, schaadt al zeer weinig, wanneer de beste geschriften uit den N. T. bundel zooveel waardeering genieten. Zij hadden sympathie voor zulke geschriften, waarin zij de meest geestelijke opvatting vonden van het eenvoudig christelijk evangelie. En hierin muntten zij bepaald boven de Katholieken van hun en later tijd uit, dat zij vrijheid des onderzoeks voor allen eischten. „Zy preezen, en wel zeer ernstig, het Volk zonder onderscheid van Persoonen, het naarstig en bestendige lezen der Heilige Bladeren aan, en verklaarden zich met de hoogste verontwaardiging tegen de Grieken, die den Priesteren alleen vergunden tot deeze Heilige Bronnen van Godsdienstige waarheid te gaan.”

Op dit standpunt waren zij in volkomene tegenstelling met de officieele kerk en haar gansche samenstel, haar overlevering, luisterrijk ceremonieel en machtig priesterschap. Want het was bij al deze dingen hun beginsel: het christendom in zijn oorspronkelijken eenvoud te herstellen en in te richten volgens de reine leer van Christus en zijn niet verbasterde evangelieboden. Christus had de leer van den Hemelschen Vader verkondigd, doch reeds na zijn apostelen was de kerk weer gekomen onder de zinnelijke macht van den Demiurg en tot nu toe daaronder gebleven. Als ware christenen achtten zij het hun roeping de gemeente van Christus geheel van de vermenging met joodsche gebruiken en uiterlijkheden te reinigen, om alzoo

de kerk „uit den poel des vleesches” tot een zuiver geestelijk standpunt te verheffen. Hun eeredienst werd derhalve tot den meest mogelijken eenvoud van vorm herleid. Al wat het Katholieke geloof vroeger en later tot voorwerp van zijn devotie had gemaakt, werd door de Paulicianen in massa verworpen. Om de plechtigheden van doop en avondmaal, die zoowel wegens het daaraan toegeschreven mysterie als door weidsche plechtigheid bij de Katholicken zoo hoog aangeschreven stonden, bekommerden zij zich weinig. In allen gevalle hechtten zij geen waarde aan de uiterlijke teekenen. De doop, zooals Jezus bedoelde, was slechts een doordringen met den h. Geest, zoodat zij er geen water bij gebruikten. Het avondmaal was voor hen gemeenschap met Jezus door zijn heilige leer, en daartoe hadden zij niet noodig brood en wijn te genieten. Zij vierden deze plechtigheden, die voor hen louter zinnebeelden waren, niet of zeer zelden en bepaalden zich dan alleen tot het uitspreken der woorden.

Dat zij van de vereering van Maria niets wilden weten, is reeds gezegd. Even standvastig verwierpen zij de dienst der heiligen, wier zoogenaamde wonderen niets dan werken van den Demiurg waren. Heilige plaatsen, reliekenvereering, bedevaarten en beeldenvergoding waren hun een gruwel. „Alle voorwerpen, die door het bijgeloof eene magische kracht gekregen hadden, verschenen den Paulicianen weer in hun ware, naakte vormen.” Op denzelfden grond waren zij ook tegenstanders van een menigte toenmaals bij de kerk gebruikelijke, vrome praktieken. In hun beginsel was geen plaats voor eenige ascetische onthouding of kastijding des vleesches. Met de kerkelijke vasten verwierpen zij eveneens het door de apostelen om der Joden wil bewaarde

verbod van het eten van in hun bloed gestorvene dieren. Omdat zij geen onderscheid tusschen leeken en geestelijken erkenden ¹⁾, sprak het van zelf, dat hun godsdienstige voorgangers zich niet van het huwelijk behoeften te onthouden. Van Paulus en Gegnaesius is het met zekerheid bekend, dat zij getrouwd zijn geweest.

Hun afkeer van den weidschen praal der Katholieke kerk strekte zich niet slechts tot de vormen, maar ook tot namen uit. De plaatsen hunner godsdienstige samenkomsten heetten bij hen niet hiëron of naos, welke benamingen van joodsche of heidensche afkomst waren, maar proseuche, d. i. bedehuis. Hieruit is af te leiden, dat bij hun godsdienst-oefeningen in deze eenvoudig ingerichte gebouwen het gebed een voorname plaats besloeg. Zonder twijfel waren de bijeenkomsten hoofdzakelijk gewijd aan geregelde lezing en verklaring hunner heilige-schriften. Of zij ook het godsdienstig gezang toelieten, en of zij ook zekere zegels van kerkelijke tucht aangenomen hadden, is geheel en al onzeker.

Zelfs voor hun geestelijke voorgangers verwierpen zij met weerzin de namen priesters en ouderlingen. Dewijl alle hiërarchie, die aan de joodsche en heidensche oudheid herinnerde, bij hen zeer gehaat was als een der middelen, door den Demiurg gebezigd om het zuivere christendom te vervalschen, zoo was hun kerkbestuur op den eenvoudigsten

¹⁾ Volgens de denkwijze der Paulicianen waren alle christenen gelijk en behoorde er niet 't minste onderscheid in rang te zijn. Marcion verdeelde zijn volgelingen in twee klassen: electi en auditores. En bij de meeste kettersecten van vroeger en later tijd treft men een onderscheid van zoodanige geaardheid aan. Hierin steken de Paulicianen gunstig bij allen af, dat zij van geen uitverkorenen of ingewijden, die bijzondere voorrechten hadden of hooger in eer waren, wilden weten.

voet ingericht. Een eigenlijk gezegde geestelijkheid hadden zij niet. Er waren ook bij hen zekere godsdienstige aangelegenheden te verzorgen. Doch de personen, die zich daaraan wijdden, de zogenaamde hoofden met hun medehelpers, hadden als zoodanig geen ander gezag dan hun zedelijken invloed. „The Paulician teachers — zegt Gibbon — were only distinguished by their scriptural names, by the modest title of fellow-pilgrims, by the austerity of their lives, their zeal or knowledge and the credit of some extraordinary gifts of the holy Spirit.” Al het priesterlijke was aan hun betrekking of liever roeping vreemd. De hoofden der secte werden zelfs niet benoemd; de aandrang van den h. Geest en het bezit van de noodige bekwaamheid besliste over hun optreden. In de rij van zoodanige achtereenvolgens optredende leiders was Sergius-Tychicus de laatste, die in deze hoedanigheid alleen aan 't hoofd heeft gestaan. De eere naam van apostel, profeet kenmerkte den aard hunner betrekking; zij waren eenvoudig predikers en voorgangers, voorts raadslieden en in geen enkel opzicht, zelfs niet in kleeding, levenswijze noch voorrechten van de andere geloovigen onderscheiden. Sergius noemt in den brief aan Leo Montanus vier profeten op, die zijn voorgangers waren, nl. Constantinus, Symeon, Gegnaesius en Josef. Waarom hij Paulus weglaat, is niet te gissen. Uit het voorbeeld van Sergius blijkt, dat de profeet-apostel door eigene middelen of eenig handwerk in zijn levensonderhoud moest voorzien. Van de bekwaamheid en den ijver, die zij op hun post ten toon spreidden, hing het af, of zij levenslang hetzelfde aanzien bleven behouden. Het bezit van de gave des h. Geestes was evenwel — dit valt niet te ontkennen — een tamelijk willekeurige maatstaf om iemands aanspraak op den voorrang te beoordeelen. Dat hierover verschil van

zienswijze en zelfs verdeeldheid moest ontstaan, was te voorzien. Vooral toen de proef genomen werd met een overerving van deze vereischten van vader op zoon.

De hoofden waren omgeven door een aantal leerlingen, die als hun meest vertrouwde medehelpers ook veel aanzien genoten. Deze leerlingen treden later op onder den Paulinischen titel van synekdemem, een bewijs te meer, dat de Paulicianen bij de inrichting hunner gemeente zooveel mogelijk hebben getracht de verhouding na te volgen, waarin Paulus zich tot de door hem gestichte en aan zijn invloed gehoor gevende gemeenten had gesteld. Zonder twijfel is de oprichting van het gezelschap der synekdemem van Sergius afkomstig, terwijl de medestanders van den leidsman vroeger eenvoudig leerlingen heetten. Hun aantal wordt nergens bepaald opgegeven. Zij vormden zich in den omgang met Sergius, vergezelden hem op zijn tochten en werden waarschijnlijk ook gebruikt om gemeenten te bezoeken en de leer te verbreiden. Na den dood van Sergius traden zijn synekdemem gezamenlijk in zijn plaats op als geestelijke hoofden der secte.

Over de titels van de voorgangers der Paulicianen bestaat eenige onzekerheid. Soms wordt het hoofd ook leeraar en herder genoemd, maar ook worden Leeraars en Herders wel eens onderscheiden aangeduid, zonder dat de aard hunner waardigheid of werkzaamheid nader blijkt. Misschien werden de voorgangers van de afzonderlijke gemeenten aldus betiteld.

Een geheel eigenaardige betrekking werd vervuld door de zoogenaamde Notarii. Zonder twijfel waren dit de mannen, die de heilige boeken der Paulicianen door afschrijven vermenigvuldigden en verbreidden, daaruit in de bijeenkomsten de gemeente voorlazen en ze den minder ge-

oefenden uitlegden, ongeveer zooals de schriftgeleerden bij de joodsche synagoge. Zij waren de eenigen, die voor hun betrekking verkozen moesten worden, omdat daarbij eenige kennis en geleerdheid vereischt werd, die niet iedereen bezat. Aanvankelijk stonden zij lager in rang dan de andere geestelijke verzorgers van de godsdienstige belangen der secte. Zoolang de secte één hoofd had, stonden zij natuurlijk beneden dezen, omdat het onmiddellijke testimonium spiritus sancti in de hoogste achting stond. Ook de synekdememen werden in 't eerst boven de notarii gesteld. Maar toen de synekdememen van Sergius uitgestorven waren, rezen boven de navolgenden de notarii, als meer ontwikkeld en ervaren in de h. Schrift, in aanzien. 't Is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat zij in later tijd de synekdememen aan een soort van onderzoek nopens de beproefdheid van hun geest moesten onderwerpen.

De leer en het gemeentelven der Paulicianen onderscheidden hen derhalve gunstig van menige andere secte. Zulk een geloof is wel in staat deugd, ernst en zedelijkheid bij zijn belijders aan te kweeken. Ongetwijfeld zijn er innig vrome, verlichte en achtenswaardige Paulicianen geweest. Evenwel werden de vuilste lasteringen door den doodelijken haat der orthodoxen aangaande hun godsdienstig leven en zeden uitgestrooid. Voorzeker, zij hadden in hun leer één gevaarlijk punt, de afkeer van den Demiurg, die zoovelen vóór hen tot een hoogst bedenkelijk antinomisme had doen afdalen. Er zijn ook sporen van zoodanige ontaarding onder de Paulicianen. Een tijd lang, kort vóór het optreden van Sergius-Tychicus, stond de zedelijkheid der secte, waarschijnlijk door het toenemen van antinomistische dweperijen en het voorbeeld van

zedelooze voorgangers, met name Baanes, op losse schroeven. Maar aan den anderen kant bezaten zij met hun kennis van en gehechtheid aan de leer des N. T. in hun eigen kring ook al weer een krachtig tegenwicht tegen zoodanige overdrijving van dit dogma, — een der vele hypothesen, die moesten dienen ter verklaring van den oorsprong des kwaads. De christenheid zelf heeft zich feitelijk niet van dualisme zuiver gehouden, al werd de naam vermedeu en de vorm zooveel mogelijk gewijzigd. Nog in dezen tijd leven er genoeg, bij wie het geloof aan een Diabolos met al den aankeve van dien bijzonder veel gewicht in de schaal legt. Zij hebben deze denkbeelden uit hetzelfde kanaal gekregen, waaraan de Paulicianen hun Demiurg-theorie ontleenden. Bayle zegt dan ook, à propos van de Paulicianen: „Il faudra marquer en quel sens les orthodoxes semblent admettre les deux premiers principes... On a tant de peine à répondre aux objections sur l'origine du mal, qu'il ne faut pas s'étonner que l'hypothèse des deux principes, l'un bon et l'autre mauvais, ait ébloui plusieurs anciens Philosophes, et trouvé tant de sectateurs dans le Christianisme. Elle auroit fait aparamment plus de progrès, si l'on en avoit donné le détail moins grossièrement, et si on ne l'avoit pas accompagnée de plusieurs pratiques odieuses.”

De Paulicianen geloofden alzoo op heterodoxe wijze aan een macht van het booze. En omdat zij bovendien om vele andere redenen in kwaden reuk stonden, zoo zweeg de laster niet. De Katholieken beschuldigden hen, dat zij in hun N. B.! geheime bijeenkomsten allerlei gruwelen en ongeoorloofde dingen bedreven, en dat zij zich zonder wroeging aan bloedschande en onnatuurlijken wellust bezondigden. Trouwens dit werd van alle kettters gezegd.

Dronkenschap en zwelgerij zouden bij de Paulicianen maar gewone misdaden zijn. Op den 1^{en} Januari hadden zij een feest, waarbij de lichten werden uitgeblazen en de vergadering zich aan allerlei schande des vleesches overgaf. Zij slachtten jonge kinderen, verbrandden hun navel en mengden die als een reinigingsmiddel onder hun eten. Zij bedreven allerlei tooverkunsten. Men kan deze gansche reeks van ongerechtigheden bij Petrus Siculus opgeteld vinden. Voor de aantijging van bloedschande bestond misschien een geringe aanleiding in de omstandigheid, dat zij wegens hun demiurgophobie een weinig toegeeflijker waren met opzicht tot de O. T. graden van bloedverwantschap. Het overige is louter beuzelpraat.

Men beschuldigde de Paulicianen voorts, dat zij leugen, huichelarij en verloochening van hun geloof zeer vergeeflijk achtten. Zij zouden zich soms den schijn van goed Katholiek hebben gegeven door het krusifiks te kussen of bij ziekten op zich te laten leggen, zouden door priesters aan hun kinderen den doop hebben laten toedienen en aan het avondmaal hebben deelgenomen. Verder werden zij verdacht van een zekere *reservatio mentalis*, onder de benaming van huichelarij. Als de nood dwong, mochten zij instemming betuigen met alle leerstukken der orthodoxe kerk, wanneer zij in hun hart daaraan maar de heterodoxe beteekenis gaven. Bij het verhoor van Gegnaesius voor den patriarch te Konstantinopel, geeft Petrus Siculus daarvan een voorstelling, die evenwel geheel voor zijn rekening blijft. Gegnaesius zou met alle punten van de kerkleer, die hem voorgelegd werden, terstond zijn volkomene instemming hebben betuigd, doch hij dacht dan telkens daarbij niet aan de bedoelde beteekenis, maar aan den allegorischen zin, bij de Paulicianen gebruikelijk. Gibbon tracht dit verschijnsel

aldus op te helderen: „They indulged a convenient latitude for the interpretation of scripture: and as often as they were pressed by the litteral sense, they could escape to the intricate mazes of figure and allegory . . . It should seem, that the Paulicians allowed themselves some latitude of equivocation, till the Catholics discovered the pressing questions, which reduced them to the pressing alternative of apostacy or martyrdom.” Deze opmerking verklaart zoodanig verschijnsel vrij juist, doch het is de vraag, of de moeite van een opheldering wel genomen behoeft te worden. In deze en dergelijke gevallen is het niet uitgemaakt, of dit ondeugden waren, waaraan enkelen zich wel eens in den nood hebben schuldig gemaakt, dan of dit te wijten is aan een zwakheid in hun zedeleer. 't Laatste kan althans niet bewezen worden en is bij eenig nadenken volstrekt onaannemelijk; een geloof toch, dat zoozeer van ernstig streven naar zuiver christendom getuigt, verbiedt zulk een dubbelhartige moraal. Hier blijkt dus veeleer, dat geloofshaat tegen elken regel van billijkheid de partij in haar geheel aansprakelijk heeft gesteld voor de zonden van enkele zwakke of slechte individus. Ook al is het mogelijk, dat de Paulicianen, zelfs voorgangers en leeraars, bij de geloofsverhooren voorzichtig menige navraag trachtten te ontduiken en de hoofdpunten hunner leer aan de aandacht onttrokken. Er is groot onderscheid tusschen voorzichtigheid en huichelarij.

Voorts lagen zij onder verdenking, dat zij zich niet veel om een leugen bekommerden, ten minste waar het gold de uitbreiding van hun geloof ter eere Gods en ter bevordering van 't geen zij in het belang hunner secte rekenden. Zij zouden zich daarbij gespiegeld hebben aan Christus, die om de Joden (evenzeer als de Katholieken

slechts dienaren van den Demiurg) te winnen, als Messias van zichzelf gesproken en, hoewel hij zelf ze niet erkende, O. T. voorspellingen gebruikt zou hebben.

Doch kwade geruchten zijn geen geschiedenis. Verdere opheldering is eigenlijk overbodig, waar vele feiten zoo schitterend pleiten ten gunste van deze verstootelingen. Het bloed van duizende martelaren roept om erkentenis en waardeering van het trouwe geloof en den vromen moed hunner overtuiging.

Keeren wij tot het verhaal van der Paulicianen geschiedenis terug, waarmede wij thans tot de schoonste en meest belangwekkende bladzijden genaderd zijn.

De invloed van hun grooten hervormer, hun Tychicus, deed zich door gansch Klein-Azië gevoelen. Nooit te voren had hun leer zich zoo snel verspreid, zoovele aanhangers gewonnen. Doch toen Sergius omtrent tien of vijftien jaren gearbeid had, brak er voor de secte een vreeselijke tijd aan na de vele goede dagen, en „werd deze zonneschijn van voorspoed welhaast door veel donkerder wolken van ramp dan eertijds beneveld.” Want keizer Nicephorus, die hen zoo al niet beschermd, dan toch geheel met rust gelaten had, sneuvelde ten jare 811 gedurende een woesten vernielingstocht tegen de Bulgaren. Onder zijn opvolger Michaël I, met den bijnaam Curopalates Rhangabe, die geheel onder den invloed van zijn gemalin Procopia en de geestelijkheid stond, verscheen weer het dreigend spook der geloofsvervolging. Inmiddels was na den dood van Haroen-al-Raschid de bloei van het Abbassidengeslacht in 't weelderige Bagdad ook ras getaand. Michaëls veldheer, de dappere Armeniër Leo, bestreed met veel geluk de verdeelde Saracenen, en nadat hij de grenzen gezuiverd had,

wierp hij, door zijn zegevierend leger tot keizer uitgeroepen, zijn zwakken gebieders van den troon. Nadat deze in 813 verminkt in een klooster opgesloten was, nam Leo het vrome werk der uitroeiing van de ketterij met de meeste strengheid ter hand. De patriarch Nicephorus, wiens overmoed het leger van den triumphator, die anders met de beelden gematigd te werk had willen gaan, tot een woedenden beeldstorm geprikkeld had, was wel is waar afgezet, maar nadat hij vooral den keizer had weten te bewegen tot vervolging der Paulusmannen, dat vrome werk, waarbij immers zooveel gelegenheid was tevens de goddelooze Iconoclasten te verdrukken. De enkele stemmen, die het vervolgen en bloedvergieten afkeurden als onchristelijk en strijdig met het heilig priesterambt, vonden geen gehoor. Bisschop Theophilus van Ephese verklaarde in een brief, dat hij het dooden der Manicheërs een godverheerlijkende taak achtte. Hem schreef de edele Theodorus, abt van het klooster Studion te Konstantinopel, zelf een vurig ijveraar voor beeldenvereering, het navolgende: „Wat zegt gij? De Heer heeft in de evangeliën bepaald verboden, Matth. 18: 39, dat men, het onkruid te zamen lezende, niet tevens de goede tarwe mede zou uitroeien. Laat ze beide samen opwassen tot den dag des oogstes. En gij noemt het een boven alles heerlijke taak, dat men het onkruid zou verdelgen? Lees liever eens, wat Chrysostomus in zijn homiliën over 't evangelie van Mattheus daarvan zegt. Ik zeg u, gij behoort ook zelfs niet tegen de dwaalleeraars te bidden, maar gij zijt veeleer verplicht voor hen te bidden, zooals de Heer aan 't kruis voor allen gebeden heeft, die niet wisten, wat zij deden. . . Men behoort dwalenden en onwetenden beter te onderrichten, niet aanstonds te straffen. De overheid voert het zwaard wel niet te vergeefs, maar

dan toch ook niet om het tegen hen te gebruiken, tegen wie het volgens 't verbod des Heeren niet geoorloofd is. Zij hebben de macht over het lichaam (de uiterlijke onstandigheden der menschen) en het is hun geoorloofd al de zulken, die van een misdrijf tegen den lichamelijken mensch overtuigd worden, te straffen. Maar hun macht om te straffen strekt zich niet uit over de ziel. Dit gaat slechts hen aan, die over de geesten gesteld zijn, en deze kunnen slechts geestelijke straffen opleggen."

Zoo sprak de waardige Theodorus, doch het heeft hem niet mogen baten, hoe algemeen geacht hij overigens ook was. Want reeds werd op bevel van Leo den keizer overal in Klein-Azië het scherpste onderzoek naar de Paulicianen ingesteld, opdat de gansche secte mocht worden verdelgd uit het gebied van het christelijke rijk der Grieken. Nu hij zoo krachtig de dienst der beelden aantastte, wenschte de keizer des te meer zijn ongekreukten ijver voor de reine kerkleer door vervolging der ketterij te staven.

In het Thema Armeniacum, waar de Paulicianen nog altoos het talrijkst waren, werd de leiding van dit heilig werk ter hand genomen door de beide voornaamste prelaten van dit gewest, nl. Thomas, bisschop van Neocaesarea, en Paracondaces, exarch d. i. pater provincialis van de kloosters in Cappadocië. Zij lieten de Paulicianen vlijtig allerwege opsporen, namen de gevangenen in 't verhoor en lieten scharen van deze ongelukkigen ter dood brengen. De berouwhebbenden werden echter in genade aangenomen, maar moesten zich eerst eenigen tijd door geestelijken laten onderwijzen.

De wreedheid der vervolging en het dagelijks toenemend aantal slachtoffers „dreef de Paulicianen tot het neemen der wanhoopigste maatregelen." Voor de eerste maal na

de stichting hunner secte begonnen zij weerstand te bieden, en „veranderde de verslaagenheid in wraakzucht.” Door verraad en list viel de abt Paracondaces in handen van eenige rondzwerfende Sergioten. ¹⁾ Dat zijn leven niet gespaard werd, sprak van zelf. De Paulicianen doodden zonder eenig outzag of gewetensbezwaar dezen volijverigen dienaar van den Demiurg.

Omstreeks denzelfden tijd had de andere ketterjager, bisschop Thomas, de gemeente in het stadje Cynoschora, die door de Paulicianen in hun geloofstaal Laodicea genoemd werd, ergens in Armenië, niet zonder geweld en bloedvergieten uiteengejaagd. De verdrevenen zwoeren wraak, vereenigden zich tegen hun vervolger en sloegen hem dood.

De bedrijvers van deze gerechte strafoefeningen oordeelden het nu veiligheidshalve raadzamer om met een menigte geloofsgenooten de wijk over de grenzen te nemen. Sergius, wiens kostbaar leven het meest bedreigd werd, begaf zich ook mede naar het gebied van de Saracenen. Monocharares, emir van Melitene aan den Eufraat, thans Malatyah geheeten, ontving hen met open armen en wees hun het stedeken Argaum of Arcas, dat op de grenzen aan den voet van het Anti-Taurusgebergte lag; tot woonplaats aan. Daarheen vloten nu van heinde en

¹⁾ „Leerlingen van Sergius, die Astatoi genoemd werden” Pe. Sic. 't Schijnt dus een troep Paulicianen geweest te zijn, waarbij zich ook eenige synekdemem bevonden. Maar wie waren astatoi? Woordelijk beteekent het: zij, die zonder standplaats zijn. 't Kunnen dus van oord tot oord rondreizende zendelingen geweest zijn; doch zeker is dit niet, terwijl ergdenkende geloofshaat dit bloedig feit op rekening van voorgangers gezet kan hebben, die er misschien geheel onschuldig aan waren. Men kan ook al moeielijk een onderscheid tusschen astatoi en synekdemem aannemen, omdat het laatste woord ook reeds op rondreizend prediken doelt.

ver de in hun vaderland als wilde dieren gejaagde Paulicianen, zoodat de aanvankelijk kleine kolonie met den dag in omvang wies. Sergius gaf aan de gemeente in Arcas den naam Colosse en vond hier een nieuw arbeidsveld, dat echter op verre na zoo aangenaam niet was als zijn vorige. Rustig leefden zij daar niet, hoewel in veiligheid. Want de zucht tot weerwraak, steeds aangewakkerd door zulke wreede ervaringen, kookte in de harten. De hoop op buit deed er ook het hare toe, en omdat hun beschermer Monocherares de laatste zou zijn om hen daarin te hinderen, „begonnen zij nu het Romeinsche land te kastijden” door een reeks van gewapende invallen en strooptochten in de grenslanden. Soms brachten zij zelfs rijken buit naar huis en ze sleepten alle Katholieken, geestelijken en leeken, die ze in handen konden krijgen, getrouwelijk mede naar hun Colosse met het doel om ze tot hun geloof te bekeeren, 't welk met velen gelukte.

Sergius keurde deze plunderingen en soms geheel onnoodige vechtpartijen ten sterkste af. Vooral verzette hij zich tegen dat opvangen van Katholieken, omdat hij voor zichzelf elken geloofsdwang verfoeide en dezen avontuurlijken bekeeringsijver onheilig achtte. Doch het nieuwe leven viel al te zeer in den smaak, en zoo bleven zijn dringende en herhaalde vertogen vruchteloos. „Ik ben onschuldig aan al dat kwaad” — zuchtte hij — „en ik heb hen vele malen vermaand op te houden met het gevangen maken van Romeinen, doch zij wilden niet naar mij hooren.”

Na eenigen tijd verflauwde deze vervolging der Paulicianen. 't Schijnt, dat er een tusschenpoos van rust aanbrak, en dat de gemeenten in de Grieksche landschappen zich een weinig konden herstellen. Want hoeveel schrik en verwoesting er in die bange dagen ook aangericht was,

het was er verre van daan, dat de secte in Klein-Azië verdelgd zou zijn, zoodat slechts hun overschot zich over de grenzen had kunnen redden. Sergius had door zijn wel-sprekendheid en vromen ijver te veel ingang gevonden, gelijk al spoedig feitelijk aan het licht zou komen.

De toestand van zaken was door de laatste gebeurtenissen zeer veranderd. Er was voor de Paulicianen in deze bange lijdensdagen geen andere uitweg dan zich in de armen van de Saracenen te werpen, omdat zij daar alleen veilig waren en zelfs op een zekere bescherming konden rekenen. Een streek gronds aan de grenzen van het vijandige vaderland was hun nu in vrij gebruik afgestaan en een versterkte stad was hun bolwerk. De nood drong hen tegenover het Grieksche rijk in het strijdperk te treden. Zij hadden reeds getoond, dat de aanhangers van een lang vervolgde godsdienst, tot vertwijfeling gebracht, geduchte vijanden en lastige burens konden zijn. Hun macht wies voortdurend, waartoe de voorspoed hunner wapenen en de ellendige, maar moorddadige kerkelijke twisten, die het christenrijk beroerden, niet weinig het hunne hebben bijgedragen. De tijd van hun hoogsten bloei en gevaarlijkste macht was in aantocht, maar — vreeselijk zouden de tooneelen zijn, die voorafgingen.

Sergius-Tychicus heeft dit echter niet beleefd. In de laatste jaren was Arcas zijn woonplaats, waar hij in zijn geringe levensbehoefden door zijn handwerk voorzag, terwijl hij voorts zijn krachten bleef wijden aan de trouwe vervulling zijner geestelijke roeping. Wat hij als leeraar in het laatste gedeelte van zijn leven verricht heeft, staat nergens vermeld. 't Is mogelijk, dat hij zich nu en dan nog aan een zendingsreis in Klein-Azië gewaagd heeft. Het grootste gevaar was geweken, hoewel de stemming

ongunstig jegens de Paulicianen bleef. 't Kan ook zijn, dat hij de synekdemem uitzond om de verstrooide gemeenten op te zoeken en te bemoedigen.

Hoe dit zij, de dagen des levens van dezen waardigen en bekwamen profeet waren geteld. Op zekeren dag was hij uitgegaan om hout voor zijn bedrijf te kappen in het woud op het gebergte. Tzanio, een dweepziek Katholiek uit de stad Nicopolis, ontmoette daar den aarts-ketter. In vrome drift ontstoken, viel hij op den bezigen grijsaard aan, wrong hem de bijl uit de handen en vermoordde hem. Dit geschiedde in het jaar onzes Heeren 835, of zooals Photius opgeeft, 6343 na de schepping der wereld, tijdens de regeering van Theophilus, den laatsten keizer, die zich de uitroeiing van de beeldenvergoeding ten doel stelde ¹⁾.

De Paulicianen verloren in hun Tychicus den waardigsten en wijsten hunner voorgangers en het roer huns geloofs.

Sergius is ook het laatste hoofd zijner secte geweest, want na zijn dood belastte zich niet weer, gelijk voormaals, één geroepen apostel des h. Geestes als geestelijk voorganger met de leiding der godsdienstige belangen. Toen geen zijner kweekelingen de anderen in aanzien of geestesgaven vooruitstreefde of den vereerden afgestorvene kon evenaren, traden de synekdemem gezamenlijk in zijn plaats. Misschien namen zij dit besluit in overleg met de gemeente, om geen aanleiding tot nieuwe tweedracht te geven. Want treurige herinneringen aan voormalige inwendige verdeeld-

¹⁾ Behalve dit doodsjaar wordt in geen van beide bronnen een zeker jaartal opgegeven. Dit punt is door Gieseler p. 98—101 met groote scherpzinnigheid onderzocht, en ik heb met kleine wijzigingen die tijdsbepalingen overgenomen.

heid, die nog altoos voortduurde, zullen de welgezinden hebben bewogen om van hun kant geen nieuw voedsel te geven aan een partijschap, die nu weer dreigde aan te wakkeren. De Sergioten mochten wel zorgen door eendracht sterk te blijven. Zoo werd de taak van de verzorging der godsdienstige aangelegenheden nu aan het gezelschap van Sergius meest vertrouwde leerlingen en medestanders opgedragen. De meest geachten onder hen waren Michaël, Canacaris, Johannes Aoratos¹⁾, Theodotus, Basilius en Zosimus. De notarii, hoewel nu nog lager in aanzien, stonden hen in de vervulling hunner plichten ter zijde. Deze congregatie, hoewel al spoedig eenigszins gewijzigd, bleef in de eerstvolgende tijden bestaan.

In de eerste helft van zijn openbare prediking had Sergius den aanhang van Baanes door zijn stijgenden invloed behoorlijk in toom kunnen houden. Misschien bleef de tegenpartij binnen Phanaroea, den vermoedelijken hoofdzetel van Baanes, beperkt. 't Schijnt, dat zij na de verhuizing der Sergioten naar Arcas het hoofd weder meer begon op te steken. Wie toen hun profeet was, is onbekend, maar na den moord van Sergius ontbrandde de partijschap tusschen Sergioten en Baanieten feller dan ooit. De quaestie over de opvolging van Sergius en over de roeping des h. Geestes, alsmede het verschil in geloofsopvatting hebben er ongetwijfeld aanleiding toe gegeven. Was hun verhouding gedurende Sergius leven steeds vijandig gebleven, nu wakkerde, al krakeelende, de haat zoo sterk aan, dat

¹⁾ Een vreemde bijnaam! Aoratos, d. i. die niet gezien wordt, de onzichtbare. Zou hij dezen bijnaam ook te danken hebben aan de behendigheit en list, waarmede hij op zijn tochten aan de vervolgers ontsnapte en zich voor hen als 't ware onzichtbaar wist te maken?

beide partijen meermalen tegenover elkander in de wapenen stonden.

In verband met deze oneenigheden staat misschien de herleving der Zonnekinderen. Doch ook wanneer dit niet een onmiddellijk gevolg van deze twisten is, kan het toch ten bewijze strekken, hoe groot gevaar het Paulicianisme liep van te verbasteren en de oorspronkelijke zuiverheid van zijn beginsel te verliezen. Dit gevaar was des te grooter, omdat de Paulicianen niet de eenige secte waren, die in dit tijdperk en in deze gewesten de hiërarchie bestreden. Ongetwijfeld maakten zij verreweg den meesten opgang, maar er was in de oostelijke landen van het Grieksche rijk een menigte secten en heterodoxe vereenigingen van allerlei gehalte: verdrevene beeldbrekers, de Maronieten (het overblijfsel der Monotheleten) in het Syrisch gebergte, afstammelingen van de Manicheërs en de Gnostieken, de Judaïstische Athenianers in Phrygië, die wel eens, doch ten onrechte, met de Paulicianen in verband gebracht zijn, zelfs enkele Jacobieten en Nestorianen. Neander merkt dienaangaande op: „In Asien, besonders Armenien und den angränzenden Gegenden, blieb immer der frische Heerd dieser Sekten, wo sie nie untergingen und durch neue Vermischungen christlicher Elemente mit den altorientalischen Religionen immer neue Anregungen erhielten.”

Er bestond nl. van oudsher in Armenië o. a. een secte, bekend onder den naam van Arevurdis, waarschijnlijk een soort van Manicheërs, die de Ormuzddienst van Zarathustra met eenige elementen van het christendom vermengd hadden. Hun naam was afgeleid van hun aanbedding der zon, want Arevurdi beteekent kinderen der zon. Nu gebeurde het omstreeks dezen tijd, na 833 en vóór 854, dat

een zekere Sembat, Pauliciaan van afkomst, zich onder deze zoonanbiddende christenen nederzette, hun leer eenigermate wijzigde en in de secte nieuw leven wist op te wekken, krachtiger dan voorheen. Hij trad in de provincie Ararat op en had tot medehelper den Perzischen geneesheer en sterrewichelaar Medschusik. Het laat zich vermoeden, welk mengelmoes van geloofsbeginselen uit zulk een combinatie moest geboren worden. Naar het vlek Thondrak, waar deze Sembat zijn hoofdzetel vestigde, kreeg de secte vervolgens den naam Thondraceners. Zij verbreidde zich nog al sterk over noordelijk Armenië. Van hun stelsel is weinig bekend, want de Thondraceners hielden hun leeringen zeer geheim, en hun vijanden hebben daarover niet zeer betrouwbare mededeelingen gedaan. Het is echter waarschijnlijk, dat onder den invloed van Sembat de zonnediens met Pauliciaansche leerstellingen vereenigd is. Dit is een voorbeeld, hoe elke vereeniging buiten het officiële kerkverband door aanraking en vermenging met andere secten steeds verder van de oorspronkelijke beginselen zal afdwalen. De kronkelwegen van heterodoxie en katharisme kruisen elkander gedurig; steeds komen zij in aanraking met elkander; het menschelijk streven naar vereeniging neemt enkele scheidsmuren weg; zoo lossen ze zich in elkander op, vervloeien en verdeelen zich tot in het oneindige, of totdat zij wegsterven in het duister. De verbintenis van Sembat en andere verbasterde Paulicianen met de Zonnekinderen, die de secte van Thondrak in 't leven riep, is een voorspel van het lot, dat achter de wolken der toekomst ook over de nu nog zoo krachtige en bloeiende christensecte was beschoren.

Terwijl de inwendige twist met de Baanieten nog de gemoederen verdeelde en allerlei onlusten veroorzaakte,

ondergingen de Paulicianen een schok, die hun wedergeboorte als politieke macht haastig voltooide. Want inmiddels kwam uit Konstantinopel een geducht onweder opzetten. Na den dood van haar gemaal Theophilus, in het begin van het jaar 842, had keizerin Theodora, een krachtige, maar dweepziek orthodoxe vrouw, als regentes over haar onmondigen zoon de teugels van het rijksbewind aanvaard. „Vermoeid door 't lastig aanhouden der Monnikken, misleid door valsche wonderwerken en niet weinig aangedaan door hunne schrikkelijke bedreigingen”, gaf zij bevel tot het houden van een synode, die den 19 Febr. tot de plechtige invoering van de beeldendienst besloot. Dit was de eerste regeeringsdaad dezer keizerin, en het gelukte haar door de strengste maatregelen, die zonder de minste versooning werden toegepast, den lust tot beeldenstorm voor goed te doen verstommen. Het gansche rijk onderwierp zich, uitgezonderd de Armeniërs. Theodora verwierf zich de eer, aan dezen bloedigen, onophoudelijken burgerkrijg een einde gemaakt te hebben.

Na de viering van het feest der zegepralende orthodoxie nam de regentes het heilige werk van de uitroeiing der ketterij ter hand. Omdat het vuur der vroeger ingestelde vervolgingen telkens weer om allerlei redenen was verflauwd, werd het nu dringend noodzakelijk geacht, deze taak thans op de grootste schaal en met de meeste strengheid te ondernemen. In alle deelen van Klein-Azië waren tal van kettters en heterodoxen, onder wie de Paulicianen voor de verfoeilijksten golden en het menigvuldigst waren. En omdat de macht van het kalifaat vooreerst geen belemmering in den weg zou kunnen leggen, was de tijd thans rijp tot een algemeene ketterjacht binnen de palen van het Byzantijsche gebied, opdat dit steeds voort-

woekerende euvel eindelijk eens met wortel en tak mocht worden uitgeroeid.

Het sein werd gegeven tot eene nieuwe en algeheele zuivering des rijks, vooral tot uitroeiing der Paulicianen, Aan Theodoras bloeddorstige rechtzinnigheid moet zonder eenig voorbehoud de eereprijs van onbarmhartige en wreede vervolgingszucht worden toegekend. Vreeselijk woedden de ketterjagers of haeresimachen op bevel der vrome keizerinmoeder tegen de rampzalige Klein-Aziaten. Afzwering van het valsche geloof of anders de dood onder zijn ijselijkste gedaante was de eenige keus, die den ongelukkigen gelaten werd. De vervolging strekte zich uit tot de verste grenzen des rijks en drong tot diep in Armenië door. Niet alleen alle Paulicianen, maar ook andere vijanden van de leer der kerk en dus ook de vele geheime of erkende tegenstanders van de beeldenafgoderij, waren de aangewezen kinderen des doods. Menigeen, die bloot voor Iconoclast te boek stond, werd op deze algemeene ketterjacht als Pauliciaan neergehouwen, als offer aan de meedoogenlooze en blinde wraakzucht eener verbolgene orthodoxie. Nog nooit had vervolgingswoede onder de Paulicianen zoovele martelaren gemaakt. De vleiers der vorstin meenden Gode een welriekenden rook toe te zwaaien en tevens haar roem te verhoogen door te verkondigen, dat onder haar kortstondig bestuur honderduizend kettters van allerlei slag met het zwaard gedood, verdronken, gehangen, verbrand of op eenige andere, niet minder gewelddadige wijze omgebracht waren.

Maar de ellendige gevolgen van een onbarmhartige woede, die de verdrukten tot wanhoop en wraak tergde, bleven niet uit. Een hoofdofficier van de troepen ter bescherming van de oostelijke grenzen werd van Pauliciaansche ketterij

verdacht. De haeresimachen veroordeelden hem tot een even wreede als onteerende doodstraf: hij werd op hun bevel, het leger tot een afschrikkend voorbeeld, geëmpaleerd. Dit is een door verfijnde wreedheid uitgedachte marteling, waarbij den lijder een scherpe paal van dun en hard hout in het kruis tusschen de beenen wordt gedreven, totdat zij bij den nek uitkomt, zooveel mogelijk zonder edele deelen aan te raken om den doodstuij te verlengen; dan wordt de paal met het daaraan geregene lichaam opgericht. De protomandator Carbeas, zoon van dezen martelaar, een dapper en bekwaam krijgsman, eveneens heimelijk Pauliciaan, zwoer deze euveldaad geducht te zullen wreken. Tevens niet zonder reden bezorgd voor zijn eigen veiligheid, nam hij met vijfduizend rondzwerfende geloofsge-nooten de wijk naar Arcas en trad nu openlijk tot de secte over als aanvoerder van haar krijgsbenden.

Van dit oogenblik af traden de Paulicianen als strijdvoerende macht tegen hun verbitterde vijanden op, en kreeg hun tegenstand steeds geweldiger omvang. Naast hun geestelijke hoofden hadden zij nu een wereldlijk hoofd van hun staat en een aanvoerder in den krijg. Zij hadden onder begunstiging van een vreemde mogendheid een veilig uitgangspunt voor hun aanvallen en krijgsbewegingen. In alle deelen van Klein-Azië wachtten Paulicianen op het eerste teeken om tot hun geloofsbroeders over de grenzen te vluchten of zich op hun invallen bij hen aan te sluiten en de reeds dreigende macht te vergrooten. Ook dreef de ketterhaat een menigte voormalige beeldbrekers en andere verstootelingen in de gelederen van den Pauliciaanschen staat, die zich in korten tijd ongeloofelijk snel ontwikkelde en op den bijstand rekenen mocht van alle meer of minder aanverwante secten uit de grenslanden.

Te goeder ure was er tevens een einde gekomen aan de inwendige verdeeldheid der Paulicianen. Tot nog toe hadden de Sergioten, die verreweg de overhand hadden, meestal de zege over de Baanieten behaald. Arcas was trouwens ook het middelpunt hunner macht. Eens scheelde het weinig, of zij zouden de Baanieten bijna geheel vernietigd hebben. Geen wonder, want de strijdvaardige aanvoerder van het Pauliciaansche leger Carbeas behoorde tot de partij van Sergius. Doch nadat er in dezen broedertwist zooveel bloed vergoten was, gelukte het Theodotus, den synekdeem, niet slechts de overwinnaars te bewegen het met den ondergang bedreigde overschot der Baanieten te sparen, maar door zijn bezadigdheid zelfs een verzoening te weeg te brengen, zoodat de noodlottige twist nu eindelijk voor goed werd bijgelegd.

Al spoedig nadat Carbeas het bevel op zich genomen had, werd de toevloed van vluchtende Anatoliërs zoo groot, dat zij belangrijke uitbreidingen van grondgebied verzochten en verkregen. Daarop werd een nieuwe stad Amara gesticht, en kort daarna werd hun een derde, Tephricë, afgestaan. Zoo ontstond er aan de grenzen des rijks een Pauliciaansch staatje met drie sterke vestingen, waarvan Arcas, het tegenwoordige Arga, niet ver van Malatyah (Melitene), de zuidelijkste en Tephricë waarschijnlijk de noordelijkste was. Deze plaats, op de oude kaarten als Taphrace aangeteekend, heet nu bij de Turken Diwriki. Zij werd niet slechts de sterkste en grootste van de drie steden der Paulicianen, maar ook al spoedig de hoofdplaats, waarheen Carbeas en de voornaamste hoofden hun zetel verlegden. De jeugdige staat wies dagelijks in bevolking, want daar vond elk een veilig toevluchtsoord. „De heuvels in de nabijheid waren overdekt met (de verblijven

van) de uitgewekenen, die zich nu volkomen met het vereenigd gebruik van bijbel en zwaard hadden verzoend."

Zoo is het geschied, dat de zwermen van Theodoras booze ketterjagers al ras vervangen moesten worden door de bloem harer dapperste legioenen. De ketterjacht veranderde in een wilden godsdienstoorlog, „welken zij met dolle woede voerden." Want nu deden de Paulicianen niet langer met ongeregelde troepen, maar als goed georganiseerde legerbenden onder bevel van Carbeas hun invallen op Grieksch grondgebied. Voor het verdeelde en verzwakte Abbassidenrijk moesten zulk een sterke voorpost en dit weerbaar leger op de grenzen wel zeer welkom zijn, zoodat de Saracenen niet alleen Carbeas volkomen vrij spel gaven, maar zelfs zooveel hulp verleenden, als hij kon wenschen.

De krijgskans was al dadelijk gunstig voor de aanvallende partij, die de Grieken rusteloos bestookte. De troepen der keizerin, die haar eigen broeder Domesticus Petronas met het opperbevel had belast, streden niet gelukkig tegen de Paulicianen en hun bondgenooten. De laatste dagen van Theodoras regentschap werden door allerlei rampen bitter vergald, en onder zulke omstandigheden beklom in 850 haar zoon Michaël III, een dronkaard en zinneloos verkwister, den troon, terwijl de krijg op de grenzen woedde en al dieper in het binnenland doordrong. „De slagting was verschriklyk, en aan wederzyden viel een ongehooflyke menigte volks: verscheide Grieksche landschappen gevoelden in 't byzonder de rampzalige uitwerksels van deezen wreeden kryg, en leverden de aandoenlykste tooneelen van verwoesting en elenden op." Petronas werd teruggeroepen, maar zijn opvolgers slaagden niet beter. Carbeas verwoestte het Byzantijnsche gebied met zijn geoeffend

en naar wraak dorstend leger wijd en zijd en sloeg de eene keizerlijke bende na de andere.

Eindelijk was de schande der Grieksche legers zoo groot geworden, dat men in Konstantinopel besloot daaraan een einde te maken. Bardas, Theodoras broeder, die feitelijk de regeering voerde, rustte een machtig leger uit, nam zelf met den keizer het opperbevel, en 't gelukte hun zelfs langs de zuidelijke grenzen van den Pauliciaanschen staat tot Samosate aan den Eufraat door te dringen. Doch terwijl het Grieksche leger deze stad belegerde, bracht Carbeas, als gewoonlijk door de emirs van Melitene en Tarsus ondersteund, al zijn beschikbare strijdkrachten te velde en deed de keizerlijken een volkomene nederlaag ondergaan. In het volgend jaar zou een tweede leger de ondergane schande uitwischen, maar nogmaals werd den Grieken een zoo gevoelige slag toegebracht, dat de zoon der vrome Theodora ternauwernood zijn leven met de vlucht kon redden. De gevangene generaals en tribunen werden of voor losgeld vrijgelaten of ter dood gemarteld.

Deze rampspoeden bewogen den keizer het opperbevel weer aan zijn anderen oom Petronas toe te vertrouwen. Deze behaalde nu eenige voordeelen. De emir van Melitene had een strooptocht ondernomen in het Thema Armeniacum. Daar bracht de Grieksche veldheer den trouwen bondgenooten der Paulicianen een duchtige kastijding toe, dewijl hij het geluk had hun leger geheel in te sluiten en te vernietigen. Na dit ongeval werd er gedurende eenige jaren van weerskanten met afwisselend geluk gestreden. Staatkundige woelingen en omwentelingen veroorzaakten evenwel, dat de krijg van de zijde der Grieken niet met den vereischten nadruk kon worden gevoerd. Basilius Macedo werd door den zwakken keizer tot caesar of mederegent

benoemd. Toen hij kort daarna bespeurde, dat zijn leven bedreigd werd, liet hij Michaël III om het leven brengen en besteeg zelf den troon in 867. Hij was de stichter der dynastie, die met eenige tusschenpoozen tot 1056 aan de regeering was en door de Comneners vervangen werd. De inwendige onlusten in verband met deze verandering van regeerend vorstengeslacht bevorderden den voorspoed der Paulicianen.

Van de laatste krijgsverrichtingen van Carbeas, hun veldoverste, zijn geen bijzonderheden bekend. Na een hoogst avontuurlijk leven kwam hij rustig te sterven in het jaar onzes Heeren 866.

Gedurende twee tientallen van jaren was hij de held der Paulicianen geweest, die hen gedurende dit tijdperk van hun uiterlijke bloei en macht met beleid en dapperheid aanvoerde.

Hij werd vervangen door zijn schoonzoon Chrysocheres, een niet minder stout en ondernemend krijgsman. Kort nadat deze het bevel aanvaard had, beraamde hij het stoute plan tot verovering van geheel Klein-Azië in vereeniging met de macht der bevriende Arabieren en andere bondgenooten. In het jaar der troonsbestijging van Basilius begon deze aanval geweldiger dan ooit. Chrysocheres drong onweerstaanbaar vooruit, versloeg herhaaldelijk de keizerlijke krijgsbenden, onderwierp het eene gewest na het andere en bereikte op dezen verwoestenden tocht de boorden van de Aegeïsche zee. Ook daar zetten de overwinnende scharen het vernielingswerk voort. Nicaea en Nicomedia, Ancyra en Ephese werden geplunderd en ten deele in de asch gelegd. Paulicianen en Muzelmannen wedijverden in betooning van hun afkeer van beelden en heilige overblijfselen. Zij vernielden en offerden aan de

vlammen kerken en altaren, beelden, relieken en sieraden, terwijl ze alles wat waarde had roofden. De kathedraal te Ephese, bij de Katholieken in eere als de stad en begraafplaats van den h. Johannes, gebruikten zij tot een stal, waar zij hun paarden en muilieren onder dak brachten.

Het despotisme, vroeger meedoogenloos vervolger, werd nu de smeekeling der zegevierende Paulicianen. Basilius toch had in den eersten tijd al zijn beschikbare troepenmacht noodig om zich in het veilig bezit van de kroon te handhaven. Hij wenschte dus op zeer voordeelige en voor Chrysocheres eervolle voorwaarden vrede te maken en liet den overwinnaar een rijk geschenk van allerlei kostbaarheden, goud, zilver en zijden stoffen aanbieden met eerbiedig verzoek, dat hij zijn medechristenen sparen en zijn invallen staken mocht. Doch Chrysocheres wees trotsch en overmoedig alle aanbiedingen van de hand, wilde van geen overeenkomst of verdrag hooren en liet den keizer weten: „Zoo Basilius vrede wenscht, laat hem dan afstand doen van het oosten en zonder hinder het westen beheerschen. Zoo hij weigert, zullen des Heeren dienaren hem van den troon stooten.”

Toen deze onderhandeling aldus afgebroken was, vaardigde de keizer in 868 een gezantschap af naar de hoofdstad der Pauliciaansche kolonie om met opzicht tot den losprijs van de gevangene officieren der verslagene legers een overeenkomst te sluiten. Een dezer gezanten was Petrus, de Siciliër. Hij had allen tijd om onderzoek naar de leer en de geschiedenis dezer secte te doen, en vond er nog de beide laatste synekdememen van Sergius in leven, Basilius en Zosimus. Negen volle maanden brachten de Byzantijnen te Tephrike door. De lange duur van hun verblijf doet

vermoeden, dat de keizer hun in last gegeven had al weder nieuwe vredespogingen aan te wenden. Doch zonder gewenscht gevolg trok het gezantschap in 869 heen.

Drie jaren lang hadden de Paulicianen onder Chrysocheres vrij spel in Klein-Azië. In al dien tijd was de keizer niet bij machte iets van belang tegen de indringers van het oosten te ondernemen. Maar hoe hooghartig Chrysocheres elk verdrag met de Grieken ook had afgewezen, Basilius kon een geduchte tegenstander worden, die niet licht te achten viel. Want hij was een wijs, rechtvaardig en zeer krachtig regent en behoorde tot de besten van de Byzantijnsche vorsten. Nauwelijks had hij de onlusten in het inwendige van zijn rijk gedempt, of hij was terstond gereed een einde te maken aan de plaag, die Klein-Azië bezocht. Hij stelde zichzelf in 870 aan 't hoofd van zijn leger, herstelde in korten tijd zijn macht in de meeste gewesten en deed een inval op het grondgebied van den ketterstaat, dien hij te vuur en te zwaard verschrikkelijk teisterde. Doch voor Tephricë stiet hij het hoofd. De sterkte dezer vesting, de talrijkheid harer van alles ruim voorziene bezetting en denkelijk ook het ongunstig jaargetijde dwongen hem met een zucht tot den terugtocht, vurig wenschende, dat hem nog eens het geluk te beurt mocht vallen, het hoofd van den aanvoerder der kettters met drie pijlen te doorboren. Deze wensch werd spoediger vervuld, dan hij had durven denken.

Chrysocheres was in den veldtocht van 't volgende jaar de aanvaller. Plunderend en vernielend drong hij diep in het Grieksche rijk door en ontmoette weinig tegenstand, omdat Basilius hoofdmacht misschien nog niet gereed was om zich met hem te meten. Voldaan over dezen gelukkig geslaagden inval, keerde hij met buit en roem beladen

naar Tephricë terug. Doch op den aftocht naar hun land werd het leger in een bergpas onverhoeds door twee legioenen van de keizerlijke heirmacht omsingeld, overvallen en na een moorddadig gevecht geheel vernietigd. Chrysocheres verweerde zich als een wanhopige, maar sneuvelde, en zijn afgehouwen hoofd werd voor Basilius voeten nedergelegd, die nu in vreugde des harten aan zijn begeerte kon voldoen.

Terstond trok de keizer in snelle marschen met zijn gansche leger oostwaarts en drong het land der Paulicianen binnen, vast besloten de vesting Tephricë nu stormenderhand in te nemen. De schrik ging hem vooruit. De ketters waren na den dood van hun beroemden krijgsheld en den ondergang van de bloem hunner strijdvaardige manschap zoo verslagen en ontmoedigd, dat zij zelfs aan geen weerstand dachten. De nadering van het Grieksche leger gaf het sein tot een algemeene vlucht. De Paulicianen wachtten de belegering van Tephricë zelfs niet af, maar ontruimden de stad, die derhalve zonder slag of stoot in 's vijands handen viel. Het spreekt van zelf, dat het oordeel zoodra mogelijk voltrokken werd: Tephricë's muren werden tot op den laatsten steen geslecht en de stad zelf na de gewone plundering en moordtooneelen aan de vier hoeken in brand gestoken. Basilius zuiverde thans met de meeste strengheid de grenzen van zijn gebied, ontmantelde de vestingen en maakte in korten tijd voor goed een einde aan hun staat. De overwonnelingen smeekten om genade of verstrooiden zich wijd en zijd. Een groot gedeelte nam de wijk naar het gebergte, waar de overwinnaar hen niet volgde.

Met den val van Chrysocheres en de verwoesting van Tephricë „verwelkte de roem der Paulicianen voor altoos.”

Deze geduchte ramp was het keerpunt in hun geschiedenis. Na een kortstondig tijdperk van ongemeenen voorspoed en wapenroem was hun politieke macht voor altoos gebroken.

Evenwel wisten zij zich staande te houden. Nadat Basilius aan hun staat een einde gemaakt en hen achter hun bergen teruggedreven had, breidden hun gemeenten zich vooral naar den kant van Syrië uit. Langzamerhand herstelden zij zich van de geduchte nederlaag in 871 en verdedigden niet alleen in de bergstreken hun vrijheid en geloof, maar als onverzoenlijke vijanden begonnen zij ook van lieverlede als vroeger de grenslanden te verontrusten. Later vertoonden zij zich ook weer hier en daar in Klein-Azië. Maar de glorierijke dagen van Carbeas en Chrysocheres keerden nooit weer terug. Hun geschiedenis zinkt nu van lieverlede in het duister. Honderd jaren verliepen, zonder dat men van hun wederwaardigheden en daden iets bijzonders verneemt.

Eerst in den jare 969 wordt weer van de Paulicianen gewag gemaakt. Theodorus, bisschop van Antiochië, schreef toen uit naam van de gansche Syrische geestelijkheid een smeekbrief aan keizer Johannes Tzimisces om hem te bewegen het loffelijk werk van Basilius, zijn doorluchtigen voorzaat, te voltooien, omdat de ketterij weder machtiger dan ooit het hoofd dreigde op te steken, zoodat daaraan bij tijds paal en perk moest worden gesteld. De keizer, die bovendien wegens hun verbond met de Saracenen en hun voortdurende aanvallen zeer wenschte van deze lastige naburen bevrijd te worden, gaf gehoor aan deze bede en trok met een leger te velde. Doch de ontmoeting der vijandige machten eindigde met een verdrag, waarbij de keizer hen onder belofte van vrijheid van geloof een landstreek in Thracië met de stad Philippopolis tot woonplaats

aanwees, terwijl de Paulicianen van hun kant de grenzen des rijks tegen de invallen der Bulgaren moesten verdedigen. Een talrijke kolonie vestigde zich aldaar, en zoo werd Philippopolis hun tweede Tephricë. Daar leefden zij rustig en ongemoeid en vervulden hun plicht als grenswachters van het Byzantijnsche rijk naar behooren.

't Spreekt van zelf, dat een menigte Paulicianen en aanverwanten in Azië achterbleven zoowel op Grieksch grondgebied als in Armenië en de landen van de Halve Maan, zelfs ook al moet het zeer waarschijnlijk geacht worden, dat nog menig gezelschap geloovigen na de eerste kolonie van 970 den weg naar Thracië heeft ingeslagen. De overblijfselen der secte in het geboorteland verdwijnen nu echter geheel onder den stroom der geschiedenis.

De eenigen, die in het schemeruur nog een kortstondige aandacht vragen, zijn de Thondraceners. Sembats stichting had in de tiende eeuw harde slagen te verduren. De Armenische bisschoppen, die de toename van deze verbasterde Paulicianen met leede oogen aanschouwden, wisten een vervolging in het leven te roepen, waaronder de arme Zonnekinderen gruwzaam werden geteisterd. Men weet te verhalen, dat zij, die het zachtst behandeld werden, tot afschrikkend voorbeeld voor de anderen op hun voorhoofd een brandmerk kregen in de gedaante van een vos. Het beeld van dit listig gedierte moest dienen als symbool van den met sluwheid in 's Heeren wijnberg insluipenden en gemelden wijnberg verstoorenden ketter. Nogtans zou het aanzijn der arme Thondraceners misschien geheel aan de aandacht ontsnapt zijn, indien niet in den jare 1002 Jakob, de metropolitaan van Harkh, zich bij hen had aangesloten. Zijn optreden gaf nieuw leven aan de volgelingen van Sembat. Hij begon hun leer en godsvereering in christelijken

geest te hervormen, doortrok boetepredikend en echt Paulinisch tegen werkheiligheid ijverend het land van Armenië en vond zoowel onder priesters als onder leeken veel bijval. Nadat hij een tijdlang gewerkt had, viel hij door list in handen van den katholikos der Armenische kerk, die hem met het teeken der ketterij brandmerken en in hechtenis zetten liet. Jakob ontsnapte, doch viel kort daarna in de macht van persoonlijke vijanden, die hem dood sloegen. Zijn in Pauliciaanschen geest hervormde gemeenten bleven stellig na zijn dood nog eenigen tijd in wezen, doch elk spoor van hun bestaan is na dit tijdstip verloren geraakt.

Ten gevolge van het verdrag van 970 werd met de Paulicianen hun ketterij op Europa's bodem geplant. De bescherming, die zij daar genoten, bracht te weeg, dat het Thracische land voortaan de vruchtbare kweekplaats werd voor de talloze secten en ketterijen, die zich in de middeleeuwen verder over Europa verbreidden. Hun stellingen hadden reeds in de dagen van Basilius Macedo bij de Bulgaren, die toen ongeveer het christendom aannamen, ingang gevonden. Er bestaat een bericht, dat in dien tijd onder anderen ook Armeniërs aan deze jeugdige en nog ongeoefende bekeerlingen allerlei dingen kwamen verkondigen. Al zijn deze „Armeni", wat evenwel nog niet bewezen is, geen zuivere Paulicianen geweest, dan brachten zij toch allicht Pauliciaansche denkbeelden mede.

Van de Thracische Paulicianen zal de kern nog wel een tijdlang de zuivere leer van Sergius bewaard hebben, doch hun geloof gaf aanleiding genoeg tot het ontstaan van allerlei andere stellingen, die in meer of mindere mate van de hoofdbeginselen der oorspronkelijke leer afweken. Uit hen zijn voortgekomen of althans met hen stonden in verband de Bidders of Euchieten, een afzonderlijke dualistische secte,

die in het begin der elfde eeuw in Thracië wijd en zijd verspreid was en toen reeds eenigen tijd in 't geheim bestaan had. Zij droegen ook den naam van Enthusiasten, omdat zij veel waarde hechtten aan geestverrukkingen, waarin hun bijzondere openbaringen ten deele vielen. Het schijnt, dat zij geloofden aan een volmaakt eeuwig wezen, uit wien twee zonen waren voortgekomen, Satanaël en Christus. Satanaël, de booze macht, werd de schepper en beheerscher van de zichtbare, zinnelijke wereld. De goede geest, Christus, was den hoogen God trouw gebleven en trad op om het rijk des boozen te vernietigen en de menschheid tot de ware Godsvereering terug te brengen. Deze voorstelling is wezenlijk van die der Paulicianen onderscheiden. De inrichting hunner gemeente was eenvoudig, en hun voorgangers droegen den naam van apostel. De Euchieten waren voorts in een paar meer of minder van elkander in de leer afwijkende partijen gesplitst. In deze eeuw werd een Byzantijnsch gezant naar Thracië gezonden om hen te onderdrukken, met name Michaël Psellus, waarschijnlijk dezelfde als de eenige schrijver van dien naam, die berichten over hen heeft opgeteekend.

Na dezen tijd is er van de Euchieten geen sprake meer. Toch schijnt het, dat zij voortleefden of zich opgelost hebben in een andere secte, die in de volgende eeuw vooral onder de Bulgaren veel ingang heeft gevonden. Dit waren de Bogomilen, d. i. vrienden Gods. De verplaatsing van 't Paulicianisme naar Thracië moet wel de kiem van hun opkomst geweest zijn, hoewel in hun systeem al weer een nieuwe afwijking te ontdekken is. Het dualisme der Bogomilen had behoudens de noodige wijzigingen de meeste overeenkomst met de leer der oudere Euchieten. Aan dit dualisme paarden zij een sterken afkeer van het Ka-

tholiek kerkwezen, van alle hiërarchie, het kruisteeken en andere kerkgebruiken, van Mariadienst en beeldenvergoding. Christus, de logos, bracht bij zijn komst in 't rijk van Satanaël een aetherisch lichaam mede. De kruisiging deerde hem slechts in schijn. Maria diende voor den logos slechts als „Durchgangspunkt" om uit den hemel op aarde te komen. Het is vrij zeker, dat zij het O. T., althans de historische boeken verwierpen. Wat zij van het nieuwe in hun gewijden bundel behielden is moeilijk te beslissen, maar het Johannes-evangelie stond bij hen van al die boeken het hoogst in aanzien. Zij noemden zich de ware christenen tegenover de dienaren van Satanaël. Zij verwierpen den uiterlijken doop en de avondmaalsteeken. Beide hadden voor hen slechts een symbolische waarde. Deze en een menigte dergelijke stellingen vertoonen in 't oog vallend de eigenaardige familietrekken van het Paulicianisme. Behalve in Bulgarije verbreidden de Bogomilen, die zich door een streng, monnikachtig leven achtig verwierven, hun leer onder leeken en geestelijken, in en buiten de hoofdstad, te platten lande en in steden. Zelfs onder de aanzienlijke familiën der hofstad telden zij hun aanhangers. Hoewel zij zich onder 't zegel van het diepste en zelfs eenigermate huichelachtig geheim voortplantten, bleef hun bestaan toch niet voor keizer Alexius Comnenus verborgen.

Het geschiedde omstreeks het jaar 1115, dat deze keizer op een krijgstoct in 't land der Paulicianen kwam. Zij hadden in Thracië tot nog toe ongestoord geleefd. Dewijl hun ijver om proselieten te maken reeds van oudsher boven elke bedenking was verheven, zoo beleefden zij hier goede dagen en vermenigvuldigden zich sterk in dit gewest en daarbuiten. De vervolging, die hun verwanten de Euchieten

trof, ging hen voorbij. Omdat zij dapper waren, werden zij onder de hulptroepen van het keizerlijk leger opgenomen en kregen langs dien weg nieuwe gelegenheid tot het verspreiden van hun geloof. Hun land was in deze tijden een versamelpplaats van alle secten, die zich vijandig tegenover de kerk stelden. Doch met de komst van keizer Alexius dreigde hun een groot gevaar, dewijl deze geslepen en tevens doortastende vorst zich met ernst hun bekeering ten doel stelde. Hij liet te Philippopolis de hoofden der Paulicianen voor zich komen, en nadat verscheidene dagen met vruchteloze disputen zoek geraakt waren, waarbij de hoofden hun leeringen met bijbelplaatsen verdedigden, ging de keizer tot bedreigingen over, waar hij belooningen tegenover stelde. Velen verklaarden zich toen overtuigd en lieten zich doopen. Maar die zich niet wilden laten bekeeren, werden naar Konstantinopel opontboden, waar de keizer hun woningen in de nabijheid van zijn paleis aanwees en zich verder met hen onderhield. Velen hebben toen strenge straffen ondergaan. Voorts gaf de keizer bevel tot het stichten van een nieuwe kolonie, die naar hem Alexiopolis genoemd werd, waar de bekeerde Paulicianen en andere ketters zich zouden vestigen. Het schijnt des keizers doel geweest te zijn, in Thracië en aangrenzende gewesten een algemeene zuivering te houden.

Zijn onderzoek naar de ketters te Philippopolis leidde hem ook op het spoor van de Bogomilen. Na den aanval op de Paulicianen werden eenige leden van deze secte gegrepen en op de pijnbank zoolang gefolterd, totdat zij den naam van hun hoofd bekend maakten. Dit was een oud man, Basilius geheeten. Omdat hij zich als een monnik voordeed, had niemand hem tot nog toe verdacht. Alexius ontbood hem tot een heimelijk onderhoud bij zich,

maar toen hij door geveinsde vriendelijkheid zijn wantrouwen weggenomen en alles gehoord had, wat hij wenschte te weten, rukte hij het masker af en liet Basilius in den kerker werpen. Een menigte Bogomilen werd gevangen genomen, en nadat de keizer en de patriarch alle moeite hadden aangewend om ze tot de orthodoxe kerk terug te brengen, volgde een theatrale vertooning in den smaak van dezen vorst. Alle aanhangers van Basilius werden vormelijk ter dood veroordeeld. Toen hun dit vonnis aangekondigd was, werden zij naar een plein gevoerd, waar twee brandstapels opgericht stonden. Op een van beide had men een groot kruis geplaatst. De keizer vermaande hen om ten minste als goed christen te sterven en noodigde allen, die deze gezindheid hadden, zich ten teeken daarvan op den brandstapel met het kruis te begeven. Aan allen, die dit deden, werd na een strafrede van hun vorstelijken rechter de vrijheid gegeven, maar die het weigerden, werden tot levenslange kerkerstraf veroordeeld. Dit lot trof Basilius ook; doch een weinig tijds later, in 1119, onderging hij toch den marteldood in de vlammen.

Deze vervolging was evenwel niet bij machte de secte der Bogomilen uit te roeien. De moeielijkheden met de kruisvaarders verhinderden andere meer doortastende maatregelen. Zoo verscholen zij zich nog meer in het duister. Hun leer leefde nog lang voort, en menig Bulgaarsch kloosterling bleef haar heimelijk toegedaan.

De bekeeringsijver des keizers had ook onder de Paulicianen velen afvallig gemaakt. Nogtans was deze onderdrukking slechts tijdelijk en schijnbaar. De Paulicianen waren wel zwaardere stormen te boven gekomen. Na het vertrek en den dood van hun vorstelijken kastijder keerden zij tot de vroegere orde van zaken terug. Het is wel te onder-

stellen, dat zich al vroeger Paulicianen bij de Euchieten aangesloten hebben. Eveneens kunnen ook velen hunner tot de Bogomilen overgegaan zijn. Toch bleven er nog altoos zuivere Paulicianen in Thracië over. Naar luid van de berichten leefde hun laatste overschot daar tot in de zeventiende eeuw, ja zelfs meende de oekonomos van Philippopolis er in 1819 hun nakomelingen te kunnen aanwijzen.

Het is gebleken, dat de tijd der kruistochten bij uitnemendheid dienstig is geweest om oostersche ketterijen naar het westen over te brengen. Dezen breeden weg met zijn eindelooze zijpaden is het Paulicianisme ook opgegaan. De secte zelf gaf daarbij waarschijnlijk al spoedig haar eigen zelfstandig bestaan prijs, maar aan tal van ketterijen, die gedurende dezen tijd in verscheidene westersche landen nagenoeg opeens met welige kracht opschoten, kan haar systeem en beginsel worden herkend. De meeste van deze doorgaans in 't geheim en soms vrij krachtig voortwoekerende secten zijn door denzelfden draad aan elkander verbonden. Niet alleen kenmerken zij zich eenparig door afkeer van de hiërarchie, van de leer, gebruiken en dwalingen der kerk, door hun ijveren voor het vrije onderzoek des bijbels, maar bij alle onderscheid in leerstellingen onderhielden de middeleeuwsche christenen buiten de kerk ook onderling een levendige verstandhouding, waarover het der moeite waard zou zijn meer licht te kunnen verspreiden. Dit verschijnsel, gepaard aan de omstandigheid, dat zich tijdens de kruistochten bij al die secten op eens zulk een nieuw en krachtig leven openbaarde, geeft den meesten grond aan het vermoeden, dat zij alle spruiten waren van een gemeenschappelijken oorsprong.

Zoo zakte de bonte stroom van 't christendom buiten

de kerk van lieverlede uit het oosten (Klein-Azië en Armenië) over den Bosporus naar Thracië en Bulgarije af, waar hij nieuwe krachten opdeed, om van daar den kronkelenden loop naar 't westen te volbrengen. Als Paulicianen of hun aanverwanten zich langs allerlei wegen in Italië, Frankrijk enz. neerzetten, vonden zij overal gelijkgezinden, bij wie zij zich aansloten, of die met weinig woorden te winnen waren voor hun afkeer van de kerk en ijver tot onderzoek des N. T. Zoo ontstond in de elfde en twaalfde eeuw een menigte anti-kerkelijke vereenigingen met een dualistisch en bijbelsch grondbeginsel, die zich in 't verborgen voortplantten, gelijk hun gansche bestaan doorgaans met nevelen omhuld is. De naam Katharen duidt reeds aan, dat zij uit Grieksche landen opkwamen. Nog nadere aanwijzing bevatten de ketternamen Bulgari (Bougres), alsmede Publicani, 't welk zonder twijfel een verbastering is van den naam Paulicianen, verdraaid in den mond van Fransche kruisvaarders. De Publicani kwamen in het zuiden van Frankrijk voor.

In 't stelsel van de Katharen vinden wij de meeste stellingen van 't Paulicianisme in onderscheidene vormen terug. Men moet, om dit te beoordeelen, vooral op het dualisme der verschillende Katharen-vereenigingen acht geven. Er is onder hen een hoofdgroep, waarbij het booze beginsel slechts beschouwd wordt als een van God afgevallene geest, die van 't heelal voor zich een rijk afgescheurd had, dat hij onder zijn heerschappij deed zuchten. Daartegenover geloofde een andere klasse van Katharen aan twee volstrekt onderscheidene beginselen, die elk een eigene schepping en heerschappij in 't aanzijn geroepen hadden. Dit laatste doet een andere afkomst onderstellen dan van Euchiëten of Bogomilen. Daarbij moet veeleer aan de Paulicianen of

een dergelijke met de Gnostieken verwante moedersecte gedacht worden.

Zoo leefde, toen zij zelf uitstierven, hun beginsel voort in allerlei vormen en soorten van vereenigingen, die opkwamen en verdwenen, zich samenvoegden of onnaspeurlijk zich in elkander oplosten, doch om telkens weer op nieuw onder een anderen naam te verschijnen.

De waardigste spruit van hun stam waren de Waldenzen, die de grootste dwaling in het stelsel hunner voorzaten vermeden en hun edelst beginsel tot hoofdzaak van hun streven gemaakt hebben.

Den bittersten strijd heeft hun nakroost gestreden in de dagen van den oorlog der Albigenzen, die met een bijna volslagen uitroeiing der Katharen in Zuid-Frankrijk eindigde en aanleiding gaf tot de geboorte van het bloeddorstig monster der inquisitie. Toen werd het Christendom buiten de kerk in een rusteloze drijfjacht vervolgd, uit elkaar gedreven, verstrooid, onophoudelijk gedecimeerd, geheel in zijn laatste sluipholen en schuilhoeken gedreven. Daar kwijnde het weg en verzwond. Of kommerlijk en machteloos wachtte het en zag van de toppen zijner ontoegankelijke bergen, uit zijn afgelegene valleien, in zijn vergetene cel of hut uit naar den tijd, die eenmaal komen moest, dat de christenheid in de kerk zelve eindelijk beginselen huldigen zou, die voor goed aan de verdwaalde christenheid in de ballingschap elke reden van bestaan benamen, althans benemen konden.

De hervorming maakte een einde aan de ketterij, het Katharenwezen. Toen keerde Paulus eindelijk terug in de kerk van zijn eenigen meester. De hervorming heeft den geest en de beginselen van den tijd na Christus eenig recht doen wedervaren. Mocht eenmaal geen Paulus, geen

Johannes, geen Jacobus, noch eenig ander uitlegger met hoog of laag gezag meer de middenpersoon zijn tusschen de christenheid en het evangelie der reinste vroomheid!

Nog enkele woorden over het Paulicianisme, de meest belangwekkende schakel in de doorlopende reeks van deze geschiedenissen uit de Paulinisch-Gnostieke wijk. Deze secte vertoont het op 't gebied der christelijke ketterijen zeldzame verschijnsel, dat zij gedurende vier of vijf eeuwen (van Constantinus-Silvanus tot de kruistochten) zelfstandig en vrij zuiver haar karakter en bestaan heeft bewaard. Zij vermocht dit in weerwil van de ongunstigste omstandigheden, in weerwil van onderlinge verdeeldheden en allerlei oorzaken tot inwendig bederf of oplossing. Dit alleen is genoeg om waardeering te wekken voor de zedelijke en deugdelijke kracht, die daarin heeft geleefd.

De Paulicianen verdienen lof voor zeer veel, waarin zij zich waarlijk gunstig boven menig christen-tijdgenoot hebben onderscheiden. Laat de dualistische dwaling met al den aankleve van dien ter zijde, dan moet als zoodanig in hun godsvereering opgemerkt worden: hun streven naar herstelling der reine leer van Christus volgens de beste schriften van het N. T; hun gelijkstelling van alle geloovigen door deelgenootschap aan Christus; hun verwerping van alle ijdelheid en vormelijkheid in de godsdienst en daardoor terugkeer tot het eenvoudig-christelijk geloofsleven; hun verheffing boven alle mystiekerij en fanatisme, dat zoo menige secte kort na haar geboorte reeds tot een oordeel was; hun protest tegen de hiërarchie; hun verzet tegen al het ingeslopen bijgeloof en de ergerlijke dweepzucht in de orthodoxe kerk; en wat dies meer zij.

Deze trekken konden, helaas! slechts fragmentsgewijze opgespoord worden. En al is er geen reden om hun

stelsel te gaan idealiseeren, al zien wij zelfs het christelijk type misvormd door menig gebrek en vele dwalingen, al achten wij het onvermijdelijk, dat hun optreden slechts tijdelijk en voorbijgaand kon zijn — nogtans is er reden om in de verschijning van het Paulicianisme te erkennen en te waardeeren: het eerste, zwakke begin eener reactie tegen de oppervlakkigheid van de Katholieke kerk; de eerste hand, die dreigend en waarschuwend werd opgeheven tegen de priesteroverheersching en haar noodlottigen nasleep; een onverhoorde kreet om „natuur en waarheid”, alras in bloed vermoord en wegstervende in de donkere mijngangen van den doolhof der ketterijen, maar na jaar en dag weer aangeheven als een recht, als een door lijden en ontbering gelouterden eisch van het christelijk deel der menschheid.

Kooten, Juni '77.

BOEKSTREEK
NED. HERV. KERK